

Visit

Dwarkadheeshvastu.com

For

FREE Vastu Consultancy, Music, Epics, Devotional Videos
Educational Books, Educational Videos, Wallpapers

All Music is also available in **CD** format. **CD Cover** can also be print with your Firm Name

We also provide this whole Music and Data in **PENDRIVE** and **EXTERNAL HARD DISK**.

Contact : Ankit Mishra (+91-8010381364, dwarkadheeshvastu@gmail.com)

गुण रत्नमाला
(नेपाली)

गुण-रत्नमाला

चर्पट मञ्जरी

भज नारायण ! भज नारायण ! भज नारायण ! सज्जन हो !
मर्नु छ निश्चय भोलि कि पर्सी यहि छ सहारा उस दिनको ।।

क्षण पल घरि दिन रात बिहाना,
घरि घरि नाम र भेष बिराना ।

काल जमाउँछ खेल तमाशा,
आयु घटे, तर घट्तिन 'आशा' ।। १ ।। भज नारा०

देह छ नाझो अपडा छैनन्;
अँजुली बाहिक भाँडा छैनन् ।

भिख गरि खान्छन् सुखमनि बस्छन्;
तर पनि आशैतिर मन लान्छन् ।। २ ।। भज नारा०

जब तक धनको लाउँछ धारो,
तब तक सबले मान्छ पियारो ।

वृद्ध हुँदा जब बल टुटि जाला;
बन्ला घरमै सबको हाला ।। ३ ।। भज नारा०

कति मुडिंदै छन् कति रँगिदै छन्;
कति लट्काका प्रेमि हुँदै छन् ।

तर छन् 'ज्ञान बिना' सब अन्धा;

भुँडिमै ठिक्क छ सबको धन्धा ॥ ४ ॥ भज नारा०

गीता अलिकति जो पढि लिन्छन्;

अलिकति गङ्गाजल निलि लिन्छन्।

प्रभुको पूजन जो जन गर्नन्

किन ती यमका वशमा पर्नन् ॥ ५ ॥ भज नारा०

देह विचारा गलिगो सारा;

लौरो भो पर सर्न सहारा।

केश फुलेका दाँत झरेका;

सब छन् आशै तर्फ गिरेका ॥ ६ ॥ भज नारा०

खेल्दै बितिगो बाल्य अवस्था,

तरुणी तिर गो तरुणाऽवस्था।

वृद्ध भएपछि चिन्ता लेला;

हरिकन भजने कुन हो बेला ॥ ७ ॥ भज नारा०

अनि पनि जन्मनु अनि पनि मर्नु;

अनि पनि गर्भे तिर गै गर्नु।

अब ता प्रभुजी पार लगाऊ;

यो भवसागरबाट उठ्यऊ ॥ ८ ॥ भज नारा०

अनि उहि दिउँसो रात र हप्ता;

पक्ष र तिथि ऋतु वार घुमन्ता।

मैह्वा अयन र वर्ष उनै छन्;
 आयु कतर्ने कैचि यिनै हुन् ॥ ९ ॥ भज नारा०
 यौवन सकिंदा काम छ ठ्हा;
 पानि सुकेपछि पोखरि झुट्टा ।
 धन सकियो त जहान बिराना;
 तत्त्व बुझेपछि संसार छ टूना ॥ १० ॥ भज नारा०
 हित मित सुत जन तन धन नारी,
 गोठ र खेत पशू घर बारी ।
 सब यी जहिंका तहिं रहने छन्,
 तिमिकन यमले खैंची लिनेछन् ॥ ११ ॥ भज नारा०
 कसले जगमा मकन पढ्यो,
 कति दिन बाँच्नु छ जानु कता हो ?
 मनमा गुन यति बात गहीरो,
 यो सब चक्ककि स्वप्न सरी हो ॥ १२ ॥ भज नारा०
 विष्णु सहस्र र गीता गाऊ,
 प्रभुका पदमा ध्यान लगाऊ ।
 सज्जन सङ्गति तिर मन देऊ,
 दुःखी जनको दुःख हरिलेऊ ॥ १३ ॥ भज नारा०
 जब तक तनमा प्राण रहन्छन्,
 तब तक घरमा सोधनि गर्छन् ।

प्राण गणपछि पत्नी डछे,
 थर्थरि काम्दै पर पर सछे ॥ १४ ॥ भज नारा०
 चञ्चल मनका वेग थमाऊ,
 नश्वर सुखभा न नजाऊ ।
 काम र क्रोध लोभ हटाऊ,
 ज्ञान र भक्ति विराग बढाऊ ॥ १५ ॥ भज नारा०
 सुखका खातिर भोग गरिन्छन्,
 भोग पछि पछि रोग भरिन्छन् ।
 न त गरि खान्छन् न त मरि जान्छन्,
 तर पनि पापैतिर मन लान्छन् ॥ १६ ॥ भज नारा०
 गङ्गा-सागर काशी घुम्छन्,
 स्नान र दान व्रत कति गर्छन् ।
 ज्ञान विना सय जन्म गुजारुन्,
 मुक्ति हुँदैन र बुद्धि सपारुन् ॥ १७ ॥ भज नारा०

दशावतार स्तुति

माछो कूर्म बँदेल बाघ बनिंदै कैले मगन्ते हुँदै ,
 क्रोधी जङ्गलि चोर झैं र कहिं ता योगी खुनी झैं हुँदै ।
 नाना रूप लिंदै, कलङ्क सहँदै भू-भार हर्दा छँदा ,
 हाम्रा यै मनभिन्न नै बसिरहुन् श्रीशेषशायी सदा ॥

कैल्यै दुःख कतै नहोस्, सबले राम्रो सुबाटो लिउन् ,
 बाँचुञ्जेल सुखी रहेर पछिता द्यौता सरी भै रहुन् ।।
 भन्ने चिन्तन ली, रमा र निजको वैकुण्ठ छोडीकन ।
 नाना दुःख उठउने प्रभुजिमा लागोस हाम्रो मन ।।

मनुष्य-जन्म

डुब्दै गर्भ र कुम्भिपाकहरुमा हर्दम् उभिण्डा मुख ।
 भोग्दै कीट-पतङ्ग-पक्षि-पशुका चौरासी लाखौं दुख ।।
 ऐल्हे बल्ल मनुष्य भैकन यहाँ जन्मी रहेछौं हरे !
 यस बेला पुरुषार्थ केहि नगरे पर्नेछ धोका भरे ।।

।। यस शरीरले जे चितायो सो पाइन्छ ।।

श्रीनारायणको दया हुन नगै, सत्पुण्य धेरै नभै ,
 यस्तो मानिस देह यो जगतमा पाइन्न भाग्यै नभै ।
 श्रीचिन्तामणि झैं र कल्पतरु झैं श्रीकामदा धेनु झैं ,
 मन्यर्दा सुख हातलाउन पनि सक्नेछ यस्ले सधैं ।।

।। हाम्रा इन्द्रियहरुमा विचित्र शक्ति छन् ।।

जिभ्रो कान र नाक लोचन त्वचा छन् पाँच बुद्धीन्द्रिय ,
 बोली हात र पाउ आदि यसमा छन् पाँच कर्मेन्द्रिय ।
 जे-जे चित्त चिताउँछ प्रिय कुरा सो-सो तुरुन्तै पुरा ,
 गर्दैछन् सब यी दशेन्द्रिय भने क्या हो नपुग्दो कुरा ।।

॥ ऐश्वर्य को मूल पुरुषार्थ हो ॥

कर्मैले गतिला, चलाख, रसिला छन् आज मानी धनी ।
योगी, सिद्ध सिपालु, शूर पनि छन् ती वीर नामी गुणी ॥
कर्मैले, सुस्राज इन्द्र बनिए द्यौता बने कर्मले ।
सारालोक समाल्न शक्ति, झरिला कर्म गरींदा मिले ॥

॥ हाम्रा पुर्खा ॥

मान्धाता र भगीरथ, ध्रुव, नल, प्रह्लाद, कुन्तीसुत ।
विश्वामित्र, वसिष्ठ, लोमश, मनु, श्रीशन्तनू कश्यप ॥
कालीदास, अशोक, भोज, तुलसीदास प्रतापादिक ।
कर्मैले अझ ती अजम्मरि सरी छन् नामले जीवित ॥

॥ उनका जति सामग्री हामीसित पनि छन् ॥

नौ मैह्रातक हामीझैं उनी पनि त्यै गर्भ भित्रै थिए ,
हामी झैं कलिका रुँदै धुरू-धुरू यै भूमिमा जन्मिए ।
हाम्रो झैं उनको शरीर पनि हो उत्ती थिए इन्द्रिय ,
राम्रा कर्म गरेर किन्तु उनले पाए अनन्त श्रिय ॥

॥ उनको र हाम्रो समय पनि एक समान हो ॥

यस्तै थे उदयास्त घाम जुनको यस्तै तिथी वार थे ।
यस्तै साँझ बिहान रात दिन थे मैह्रा ऋतु वर्ष थे ॥
निद्रा भोक तृषा यसै किसिमका पैले पनि लाग्दथे ।
यस्तै भित्र रहेर नै उनीहरू विद्वान् गुणी बन्दथे ॥

॥ उनलाई पनि खानु-लाउनु हाम्रो झैं पथर्यो ॥

जाडो घाम झरी बतास र हिलो धूलाहरूका पिर ।
निद्रा भोक तृषा सबै दुःख सहे सत्कर्मका खातिर ॥
तीभन्दा दुख हामिलाई पनि छन् छौं सर्वदा व्याकुल ।
केले हो उनका सरी तर हरे ! पायौंन राम्रो फल ॥

॥ उनका गुण ॥

विद्या भक्ति कला र शील शिपमा आजन्म संलग्न थे ।
ज्ञान, क्रोध र लोभ, मोह मदका अत्यन्त ती दूर थे ॥
धीरा थे सब वीर थे निपुण थे श्रद्धालु थे शूर थे ।
धोरै थे सब वीर थे निपुण थे श्रद्धालु थे शूर थे ॥

॥ ती गुण सिके हामी पनि उस्तै हुन सक्नेछौं ॥
नाती हौं उनका उसै रगतले तैयार हामी भयौं ।
पुर्खाकै कुल शील थाम्न उनकै सत्पुत्र भै जन्मियौं ॥
उत्रै शक्ति छ हामिमा पनि सखे ! उद्यम् गरेनौं तर ,
विद्या शील कला र धर्म गुणले खाली भयौं हे हर !

✽ अट्टाइस विद्याको महिमा ✽

विद्या यै नरको छ रूप भरिलो यै सम्झ गुप्ती धन ,
विद्याले सुखभोग मिल्छ सहजै सुध्रिन्छ भित्री मन ।
विद्या हो परदेशमा हित सखा दर्बारमा पूजिने ,
यस्तो उत्तम रत्न लौ बटुल है ! पैसै बिना पाइने ॥

राम्रो पार्ल न हारले मुकूटले न स्नानले फूलले ,
 न श्रीखण्ड सुगन्ध मालिश टिका साबून काकूलले ।
 साहै सुन्दर बन्नु पर्दछ भने बोली सिकौं संस्कृत ,
 विद्याले बढिजान्छ रूप सजिलै मिल्ला ठुलो इज्जत ।।

बाजूबन्द किरीट कुण्डल मणी औंटी चुरा हारले ।
 भोटो कोट कमीज टोपि पगडी वास्कोट सुर्वालले ।।
 सारा देह सजाइ झल्-झल हुँदै जान्छौ सभामा जब ।
 बोलेनौ रसिलो उहाँ बसि, भने व्यर्थ हुने हो सब ।।

पैन्हुन् हार किरीट कुण्डल मणी औंटी र सिक्री चुरा ,
 लाउन् कोट र बूट टोप लहंगा बूटा भरेका पुरा ।
 पाली केश लिई छडी घडि भिरी कस्तै घसुन् अत्तर ,
 बोल्ने ढङ्ग नभैं सभा बिच हरे ! के भो र नी सुन्दर ।।

विद्या सुत्र भनेर कान बनिए के गर्नु ती कुण्डल ?
 दानै गर्न भनेर हात बनिए, बाला भिरी के फल !
 जिज्ञो पढन र मंत्र जप्न बनियो, न स्वादका खातिर ,
 यो चोला उपकार गर्न बनियो, शृङ्गारमा के छ र ?

अनौठो यो विद्या धन छ जगतैमा नमिलने ,
 दिंदा बढ्दै जाने कहिं पनि न बाँडे घटि हुने ।
 पछी नाना जन्मान्तर तक पनी साथ रहने ,
 अझै यस्तो दीघो धन किन छिटै हात नलिने ?

विपदमा हुनु धीर न आतिनु ,

सुख हुँदा सब माथि दया लिनु ।

गनिनु बोल्न सिपालु सभा विच ,

सुजन बन्नु परे यति चिह्न छ ।।

अलछ्याई नलिनु उँधी नरहनू निद्रा न धेरै लिनु ।

क्वै डेखी नडराउनु रिस कतै कैल्यै नउठ्ने हुनू ।।

धन्दा झट्पट छिन्नु फूर्ति रहनू जुम्सोपना छाड्दिनू ,

विद्यामा धनमा पुरा हुनु परे यो बानि हर्दम् लिनु ।।

आलस्यका दोष

हे आलस्य ! तँ कष्टि झट्ट पर जा लौ निस्किया मण्टिया ,
 ट्याक्कै टिकन म दिन्न यो शरिरमा, जो काट्नु काटिस् मजा ।
 मैले बल्ल चिन्हें तँलाई, तँ बडो लेश्रो रछस् दुर्जन !
 तैले गर्नु गरिस् सबै बल हरिस् सारा बिगारिस् गुण ।।
 हे लुम्रा ! अधि पढनमा लहसिंदा सान्हे थकेथें र पो ,
 मैन्हा भर बसि मेट् थकाइ त भनी मंजूर दिउँ टिकन पो ।
 तैले ता बबुरा ! सुटुक्क मन यो आफूतिरै तानिछस् ।
 एक्कै मास् भरिमा खुसू खुसु टुला षड्यन्त्र पो गाँधिछस् ।।
 पैल्हे ता मन यो थियो सुरसिलो आँटी छिटो नीडर ,
 तेरै सङ्गतिमा परेर अब भो लोते लुते काँतर ।।
 पैले काम बडा-बडा कठिनका थाल्थ्यो र गथ्यो पुरा ,
 ऐल्हे थाल्नु त के चिताउन पनी सक्तैन सानै कुरा ।।

पैल्हे भाँग, बिड़ी, तमाखु, मदिरा, गाँजा, चिया, चूरट।
 चूना-सुर्ती, अफीम, पान यिनको राख्दैन्थ्यो लट्पट॥
 हर्दम् अम्मलमै छ मस्त अब ता छाड्दैन् एकै छिन।
 ए आलस्य लुब्ध ! तँ पाजिसित नै चुर्लुम्म डूब्यो मन॥

पैल्हे सागर वा हिमालय पनी जो नाघुँला भन्दथ्यो।
 ऐल्हे आँगनसम्म नाघ्नु परदा साथी गुहार्ने भयो॥
 जस्तो यो मुलुकै सुधान् अधि ता कम्मर कसेको थियो,
 देखी दुःस्थिति आज, धीर अधिको बन्धन् सबै फुस्कियो॥

धर्मात्मा कहलाउँला; धन पनी धेरै जमा पारूँला,
 बाँचुञ्जेल सबै म सोख लिउँला, मुक्ति पछी पाउँला।
 यी चारै पुरुषार्थ सिद्ध गरूँला, भन्दै थियो यो मन,
 अलछ्याई खलका परेर छलमा लाग्यो यसै घोट्लिन॥

जानुन संस्कृत बोलि बोल्न सबले यै मातृ-भाषा बनोस्,
 चौधै शास्त्र पुरा पढुन् द्विजहरू देशै उज्यालो बनोस्।
 यस्तो तज्विज पार्न यत्न गरूँला भन्थ्यो अधी जो मन,
 ऐल्हे त्यै मन अलिष्ठ भैकन हरे ! लाग्यो यसै लत्रन॥

हे आलस्य ! तँ पाजि जा पर छिटो सर्वस्व तैँले हरिस्,
 उस्ता उत्तम सद्-विचार मनका तैँले त बर्बाद् गरिस्।
 तैँ छस् अलिष्ठ तँ बस, निदा तँ दिउँसो, तैँ पल्टि ए दुश्मन,
 लुम्पो आफू तँ छस् भनेर दुनियै लुम्पो बनीयोस् किन?

तैं पासा पनि खेल् ! तैं तास पनि खेल् तैं बुद्धिबल्लीर खेल् ,
 तैं खा भाङ, अफीम, दारु टुहुरा ! तैं मूर्ख कौडी धकेल् !
 तैं हेर नाटक, नाच, जादु, रमिता बोल्ती सिनेमा तैं हेर ,
 अर्कालाई बराल्नु छैन भनुआ ! जो गर्नु आफैं तैं गर ।।
 हे आलस्य ! तैं भागि जा पर-परै बैरी यहाँ आउनन् ;
 लेथ्नु लेथ्नु र थिल्लितो गरि-गरी तेरा करङ छामिनन् ।
 तैले बस्नु जुवाडिमा, असतिमा क्रोधी छुचा चोरमा ,
 पागल नास्तिक डाकुमा र ठगमा हत्यारमा जारमा ।।
 हट् लुच्चा ! अब त्यउँ खालि गरिदे यो त्यउँमा बस्न ता ,
 आए आँट र फुर्ति जाँगर इलम् विश्वास उत्साहिता ।
 जम्ने छन् यस त्यउँमा अब यिनै उद्योगका लश्कर ,
 मिल्ने छैन तँलाई निश्चय बुझोस् रत्ती यहाँ आदर ।।
 ए नानी मन ! छाडिदे तैं पनि यो आलस्यको सङ्गति ,
 यस्ले नास्दछ आयु सम्पति मती प्रीति हुती सद्गति ।
 ठूला कार्य चिता अधर्म नचिता उद्योगले दिन् बिता ,
 आफ्नो सत्य फिजा, प्रभूकन रिझा, सत्कर्म हर्दम् चिता ।।

प्रश्न उत्तर

त्याग्ने योग्य छ के ? कुकर्म कुमति दुःसङ्ग निन्दा रिस ।
 लीनै योग्य छ के ? भला सुजनको शिक्षा र विद्या यश ।।
 गर्ने योग्य छ के ? पिता र गुरुमा श्रद्धा र सत्सङ्गति ।
 दीनै योग्य छ के ? सुपात्रहरूमा विद्या मती सद्गति ।। १ ।।

क्या हो भूषण ? शील सत्य र मिथे बोली र विद्या गुण ।
 क्या हो बन्धन ? वासना र ममता पत्नी र मैलो मन ॥
 क्या हो दुःख ? कुबुद्धि मूर्ख हुनु वा संसारमा लुब्धिनु ।
 क्या हो सौख्य ? विरक्त बन्नु परमात्मा चिन्नु शान्ति लिनु ॥ २ ॥

क्या हो पथ्य ? स्वधर्म, के नरक हो ? हर्दम् पराधीनता ।
 क्या हो दान ? नगर्नु लाभ यही हो, के दीन हो ? मूर्खता ॥
 क्या हो इज्जत ? क्यै नमाग्न कहिंगै, के हो निशा ? प्रेम हो ।
 क्या हो अमृत ? अर्ति, के छ विष झैं ? हेलाँ हुनू सन्तको ॥ ३ ॥

को हो सद्गुरु ? जो छ तत्त्व बुझने सत्मार्गमा लाउने ।
 को हो पण्डित ? सत्य वस्तु ढुंढने सत्मार्ग पैल्याउने ॥
 को हो शूर ? नयाँ अगाडि तरुणी देखेर डग्दैन जो ।
 को हो वीर ? लडेर इन्द्रिय जिती मन्लाई पक्रन्छ जो ॥ ४ ॥

को हो डाकू ? यहाँ इनै विषय हुन्, को शत्रु ? आलस्य हो ।
 को वैहो ? हितका कुरा नसुनने, को वैद्य ? वैराग्य हो ॥
 को अन्धो ? धन जो बटुल्छ दुनियाँ चूसेर अन्यायले ।
 को कङ्गालि कहिन्छ ? आतुर सदा जो छन असन्तोषले ॥ ५ ॥

को ज्यूँदो छ ? अपार कीर्तिहल्ले संसार जस्ले भरे ।
 को जागो छ ? सधैं सुखै सुख हुने सत्कर्म जस्ले गरे ॥
 को लाटो ? घतका कुरा बखतमा बोल्दैन जो शर्मले ।
 को हो मूर्ख ? निजै उँधैतिर सदा खाँदिन्छ जो कर्मले ॥ ६ ॥

छोरो कस्कन भन्नु ? आफ्नू कुलको उद्धार जसबाट छ ।
 को हुस्सू ? जननी पिता र गुरुमा जस्को अविश्वास छ ।।
 को हुन् शीतल चन्द्रमा सरि सदा ? भैमा यिनै सज्जन ।
 कस्को छुट्छ दुःख ? सकछ जसले संसार छोडी दिन ।। ७ ।।
 कुन् काँडा मुटुभित्र शूलसरि भै चस्कन्छ जन्मै भरि ?
 गुप्ती पाप गन्यो लुकी-लुकि भने त्यै हो सुहीरो सरि ।।
 केमा गर्नु सदा प्रयत्न नरले ? सत्सङ्गमा दानमा ।
 दीर्घायु हुनमा र तत्त्व लिनमा विद्या, कला सिक्नमा ।। ८ ।।
 केमा मान्नु घृणा ? पराइ धनमा स्त्रीमा, छुचामा पनि ।
 के गुन्नू ? कति बाँचुँला, म कुन हुँ ? संसार के हो भनी ।।
 कसलाई जड भन्नु ? जो दिन यसै फाल्छन् निरुद्योगले ।
 को हो उल्लु ? सुकाउँछन् शरिर यो जस्ले वृथा शोकले ।। ९ ।।
 के सुन्नू ? उपदेश शास्त्रहरूका सुन्नू लगाई मन ।
 क्या हो चञ्चल पद्म-पत्र जल झै ? आयू जवानी धन ।।
 ख्याल राखीकन गर्नु काम कुन हो ? प्राणीहरूको भलो ।
 प्यारो के छ यहाँ ? बडो प्रिय सबैभन्दा यही प्राण हो ।। १० ।।
 क्या हो जानिनसक्नु ? नारि-जनको जानिन्न छट्टटूपन ।
 को हो चङ्ग ? ठगिन्न नारि-जनको छट्याइँले जो जन ।।
 को हो मित्र ? दिंदैन पापतिर जो कैल्यै कतै ढल्किनै ।
 कस्ले पाउँछ दानको फल ? लिंदैनन् दान जस्ले कुनै ।। ११ ।।
 प्राणै दीकन नै बुझाउँ तपनी बुझ्दै नबुझ्ने छ को ?
 मूर्ख, क्रोधि, कृतघ्न, पागल, अहङ्कारी र शोकायको ।

कस्ले सक्दछ पार्न आफ्नु वशमा सारा दुनियाँ कन ।
 जो छन् नम्र र साँचिला र मधुरो बोल्ने रसीला जन ॥ १२ ॥
 कुन् ठूलो डर हो ? 'मरिन्छ कि' भनी यौटै छ गान्हो डर ।
 के सत्-सङ्गति हो ? सधैं सुख दिने मैत्री बडाका घर ॥
 रोक्ने उन्नतिलाई के छ ? डर वा लज्जा अहङ्कार छन् ।
 कस्ले यो जगतै जित्यो ? सहन जो जस्तै पनी सक्तछन् ॥ १३ ॥
 कस्को पूजन गर्नु ? वेद-विधिका आचार जो थाम्दछन् ।
 द्यौताले पनि ढोग्न लायक छ को ? जस्मा दया धेर छन् ॥
 यत्रो भूतल यो छँदैछ त पनी बस्नू कहाँको निको ।
 बस्नू सज्जनका समीप अथवा होस् वास काशीजिको ॥ १४ ॥
 सान्धै चञ्चल के कुरो छ बिजुली झैं झुल्कि अस्ताउने ।
 छोटाका संग मित्रता र युवती छन् देखिने अल्पिने ॥
 को होलान् कुल शील लत्रन नदी थाम्ने कली कालमा ।
 हुन्छन् सत्पुरुषै कुलीन कलिमा चलछन् निजै चालमा ॥ १५ ॥
 कस्ता मालिकको छ कीर्ति सुकिलो ? जो छन् सहू सर्वदा ।
 बाटो लाग्नु कता ? कूलीन अधिका पुर्खा गएथे जता ॥
 कस्को शोक गरौं ? अनेक धन भै खोटी छ कज्जूस जो ।
 कस्को गर्नु बयान ? कम्ति धन भै बाँड्दैछ खाँदैछ जो ॥ १६ ॥
 कस्तोलाई पवित्र भन्नु ? मनले जो शुद्ध छन् भित्रका ।
 कस्तो व्यक्ति अधम् कहिन्छ ? जसका छैनन् इलम् डीकका ॥
 केले उम्रन लाग्छ मोक्ष बिरुवा ? सप्रन्छ कुन् चालले ।
 ज्ञानै हो बुझ बीज मोक्ष-रुखको, सप्रन्छ आचारले ॥ १७ ॥

यस्तो कुन् लहरो छ यो जगतमा जसले जगत् जेलियो ?
 तृष्णा यै लहरो छ सर्व दुनियाँ यस्ले जगत् जेलियो ।।
 श्रद्धा गर्नु सदा कहाँ हृदयले ? माता पिता देवमा ।
 राजा, ब्राह्मण, गाइ, सत्पुरुषमा, धार्मिकमा वेदमा ।। १८ ।।
 कुन् हो दान ? अमोल खूशि मनले जो औसरैमा दियो ।
 के गर्दा हलुको भइन्छ ? कहिँ गै माग्यो कि इज्जत गयो ।।
 कान्ता झैं गरि पाल्नु कस्कन यहाँ ? मैत्री करुणा कन ।
 निर्धामा करुणा रहनु सुजनमा मैत्री रहनु दिन्दिन ।। १९ ।।
 कोदेखी हुनु दिक्क दिक्क मतिमान् संसार देखी भए ।
 केले तर्न सकिन्छ ? भक्ति रसले धेरै जना पार गए ।।
 साक्षात् देव अगाडि छुन् कुन यहाँ ? माता पिता ब्राह्मण ।
 राजा वेद सती नदी गुरु बतास गौ घाम आगो जुन ।। २० ।।
 केले दान सपाछ ? भक्ति र मिठो बोली र सत्कारले ।
 केले ज्ञान विगाछ ? 'छू म गतिलो' भन्ने अहङ्कारले ।।
 केले सम्पतिको सपाछ महिमा ? सत्पात्रमा दानले ।
 केले दिन्छ चमक पराक्रममहाँ ? भक्ति क्षमा मानले ।। २१ ।।
 यी प्रश्नोत्तरका सबै पदहरू कण्ठस्थ पारीलिनु ।
 सारा यी गुण अर्तिलाई मनमा साँचेर राखीलिनु ।।
 गर्ने गर्नु यहाँ भनेजति कुरा बन्नू गुणी सर्वदा ।
 यस्तै गर्दछ बित्ति दिन् दिन 'जगन्नाथ' प्रभूमा सदा ।। २२ ।।

॥ ईश्वर-भरोसा भजन ॥

अयि यगदीश्वर ! विभु ! शिवशङ्कर !

करुणासागर ! शान्ति म पाऊँ !

प्रभुका चरण म शरण बनाऊँ,

प्रभुमै मन यो अचल गराऊँ ॥

-ध्रुवपद

तिमि हौ ब्रह्मा विश्व-विधाता,

नारायण हौ पालन कर्ता ।

तिमि हौ आखिर सद्गति-दाता,

साम्ब-सदाशिव ! शान्ति म पाऊँ ॥ अयि जगदी०

धरणी भूधर जलधर धारा,

घाम बतास र सागर सारा ।

थलचर जलचर ग्रहगण तारा,

तिमि हौ सबका शक्ति सहारा ॥ अयि जगदी०

दिनमणि तिमि भै दिवस बनायौ,

रजनीचर भै बीज फिजायौ ।

पृथिवी बनि सब चीज उब्जायौ,

बादल भैकन वृष्टि गरायौ ॥ अयि जगदी०

चीनी छ ऊखुमा, दूधमा घीऊ,

जसरी बोटविषे छन् बीऊ ।

उसरी त्रिभुवन जीवन स्वामी,

तिमि छौ सबमा अन्तरयामी ॥ अयि जगदी०

ब्रह्मलगायत भुसुना सम्म,
जति छ चराचर त्रिभुवन टम्म ।
बीज र बिरुवा सरि समरूप,
सब छन् बिभुके अंश-स्वरूप ॥

॥ सत्सङ्ग ॥

बुद्धि तिखो वचन सत्य र मान-वृद्धि,
चित्त-प्रसन्न र जगत्भरि शुद्ध कीर्ति ।
पाप-प्रणाश हरिका पदमा प्रवृत्ति,
सत्सङ्गले कुन हुँदैन र कार्य सिद्धि ॥

३९—सत्पुरुषका गुण

तृष्णा तोड़, गर क्षमा, भज, हरी, बाटो बड़ाको धर,
साँचो बोल, नराख पाप मनमा, माया दुखीमा गर ।
कीर्ति थाम, घमण्ड छोड़, कुलको चाला समाल्ने गर,
मात्रे मानिसलाई मान र सखे ! मिल्ला सधैं आदर ॥

॥ ठूला-ठूला काम चिताऊ ॥

कैले सक्नु ठूलो छ काम, भनि यो मान्दै नमान्नु डर,
पुग्छन् हेर हिंडीरहेर कमिला हज्जार कोसों पर ।
'थालौंला नि बखत् छँदैछ' भनि यो भाका नराख्ने गर,
पुग्दैनन् गरुडें पनी नउडि ता त्यै पाँच वित्ता पर ॥

॥ विघ्नदेखि नडराऊ ॥

पर्ला विघ्न भनेर काम गतिला थाल्दैन नामर्दले,
पर्दा विघ्न चटक्क काम बिचमै छोड्दिन्छ कम्मर्दले ॥
बारम्बार कठोर विघ्नहरूले कस्तै दिउन् ठक्कर,
थालेको निज काम सिद्ध नगरी छोड्दैन शूरो नर ॥

॥ समुद्र मन्थन-थालेका काममा अटल रहूँ ॥
लागे सागर मथ्न जोर गरि जसै खल्खल् पसीना छुटे,
क्वैका छात्ति फुटे कमर् कति टूटे, ठेला सवैका उठे।
त्यै बेला डुबिगो मधानि र पनी द्यौता डटेरै रहे,
उद्योगी जन कार्य सिद्ध नगरी हट्दैन कस्तै भए ॥
लागे उफ्न काल-कूट विषका धारा शिरैमा झरे,
द्यौता मूर्छित भै भकाभक गिरे, भैमा पसारा परे।
धेरै बेर पछि उठे कठिनले फेरी मथे सागर,
उद्योगी निज कामको फल नली हट्दैन कस्तै गर ॥
बज्रन्थे पहरा जती विपदका द्यौता उती मथ्दथे,
दीए रत्न समुद्रले तर यसै द्यौता कहाँ हट्दथे।
पाएनन् जब सम्म अमृत घडा गर्दै रहे मन्थन,
ताकेको फल मुट्ठी मित्र नपरी हट्दैन शूरो जन ॥

॥ कुलले ठूलो गराउँदैन, कामले गराउँदछ ॥

घडा नाथुको जन्म हो तैपनी ती,
तिनै लोकमा गाड्दैछन् अगस्ति।
कुलै भो ठूलो भन्नामा धाक के छ,
पुरुषार्थले नै गतिलो कहिन्छ ॥

॥ शुद्ध काम थाल, लोकसँग नडराऊ ॥

बदनामी नै गरुन् वा चतुर जनहरू नाम राम्रो फिंजाउन्,
श्रीसम्पत्ती भरीयुन् घरमरि अथवा स्वात्त निश्रेर जाउन्।
ऐल्यै मर्नु परोस् वा युगपछि-मरियोस्, भैं फुटोस् वा पटक्क,
थालेको काम पूरा नगरिकन यसै वीर वस्तैन दुक्क ॥

॥ दुःख पन्यो भनेर नलत्र ! ॥

ठूलो राख्छ विचार, थाम्छ कुलको इज्जत् सदा धीरले,
खोटो कर्म चिताउँदैन कहिल्यै दारिद्र्यका पीरले।
कस्तै वृद्ध रहोस् कती दुःख सहोस्, कस्तै गलोस् भोकले,
मत्ता हात्तितिरै चढाउँछ नजर खाँदैन घाँस बाघले ॥
कस्तै दुःख परुन् उ लत्रन यसै धीरा काहाँ मान्दछन्।
आगोलाई तलै खसाल त पनी ज्वाला उँभै उठ्दछन्।
जाओस प्राण बरु स्वधर्म जसले छोड्दैन त्यै धन्य हो,
पर्ला तात्नु भनेर हेर हिउँले देहै गलाई दियो ॥

तेजिलो हुन सिक !...२

योँटै घाम उदाइ भूतल भरी खुट्टा घुमाई लिए,
योँटै सागरले तिनी भुवनमा रत्नै फिंजाई दिए,
योँटै काल उठेर प्राणी सबको सातो उडाई दियो,
तेजस्वी बन शक्तिमान् बन सदा, एक्लो हुँदा के भयो।

॥ मोटाई र लम्बाईभन्दा तेजै ठूलो हो ॥

सानै अंकुशका परेर वशमा हात्ती भरीया भए,
सान्हे सानु छ वज्र, तैपनि बडा पाहाड पैहा गए।
बत्ती सानु छ, तैपनि सब अँधीयारो कता गो कता,
मोटो लामु भएर के छ र सखे ! चाहिन्छ तेजस्विता ॥

१८-उद्योगी बन्—३

लेखेको जति भाग्यमा छ उति ता मिल्ने छ पक्का भनी।
उद्योगै सब छोड्दिने पुरुषको नाशिन्छ भाग्यै पनि ॥
तोरीमा तिलमा छ तेल, तर त्यो आफै कहाँ झर्छ र।
पेल्लैपर्छ बिना प्रयत्न मुखमै आएर के पर्छ र ?

॥ उद्योगैबाट भाग्य बन्दछ ॥

अधिल्ला जन्मैमा श्रम गरि जती पुण्य गरिए,
उनै यस् जन्मैमा धन जन दिने भाग्य बनिए।
जती ऐले जन्मैभरि असल सत्कर्म गरिनन्,
यिनै दोस्त्रा जन्मैभरि सुख दिने भाग्य बनिनन् ॥

उद्योग गर्नु अनि कार्य पुरा बनिन्छ,

खाली मनोरथ गरी फल मिल्नु के छ।

पाउ म खान भनि सुस्त सुती रहेर,

पस्तैन आइ मुखमा मृग बाघ-नेर ॥

धर्म गर--८

न ध्यानै शिवको गरेर पछिको जज्जाल मेटीदियोँ,
न स्नान व्रत दान तीर्थ जपले स्वर्गें पनी आर्जियोँ ।
पौसाला पुल पाटिले न त यहीं नामै चलाई लियोँ,
योटे क्यै पुस्त्रार्थ सिद्ध नगरी यो जन्म फालीदियोँ ।

॥ उमेर छँदै होश गर ॥

चझा चित्त छँदै उभेर रहँदै पैसा छँदै हातमा
व्याधीले नछुँदै र आयु रहँदै बर्गत् छँदै गाथमा ।
आफ्नू श्रेय हुने पछी सुख हुने धन्धा छिनीहाल है,
आग्लागी घरमा भएपछि कुवा खन्दा हुनेछैन है ॥

॥ उमेर बितेको चाल पाइँदैन ॥

आयु छिन्न हुँदैछ रात दिउँसो हप्ता र मैहना बनी,
थाहै हुन्न अनेक काम रहँदा बेला बितेको पनि ।
देख्छौं जन्मनु मर्नु रूनु बुढिनु वैराग्य उब्जन्न तै,
के होला नि भरे ? कसोगरि कहाँ ? के भोग्नु पर्ला नि है ।

*

धर्मको फल

तेस्का खातिर अग्नि पानिसरि हो खोल्सोसरी सागर,
मेरू तोरिसरी, बँदेल मृगसरी, दासैसरी बाँदर ।
बिच्छी फूलसरी, हलाहल पनि शर्वत्-सरी बन्दछ,
जो मानीस दयालु धार्मिकगुणी विद्वान् सहू शान्त छ ॥

॥ स्वरूप, (जाति धर्म) नछोड़ ॥

‘ल्याऊँ स्वजाति सब पाँरू गरम्’ भनेर
 लागे तताउन ‘हिउँकन’ सूर्यवीर,
 आफ्नू स्वरूप तजि बाँच्नु त मर्नु नीको,
 भन्दै कुलीन ‘हिउँ वीर’ उहीं गलीगो ॥
 दन्की रहेछ बड़वाग्नि त तात्नु छैन,
 कत्ती मिलुन् हिमनदी त चिसो हुँदैन ।
 देखिन्छ सागर सधैं भरि एकरूप
 छोड्दैन धीर-सुख वा दुःखमा ‘स्वरूप’ ॥
 लाभ के हो ? भने सन्तको संगति ।
 दुःख के हो ? भने मूर्ख को संगति ।
 हानि के हो ? भने आयु बिताउनु,
 के चतुन्याइँ हो ? धर्म जोगाउनु ॥
 शूरो को ? जित्छ जो यी दसै इन्द्रिय,
 स्वास्नी को ? गर्दछे जो पतीको प्रिय ।
 के छ सम्पत्ति, विद्या मुखैमा हुनु,
 जन्मको सार के ? धर्म जोगाउनु,

सत्यवादी वन-७

रोकेकै छ अझै हलाहल विष श्रीशम्भूले घाँटिमै,
 बोकेकै छ अझै धरातल पनी ती कूर्मले पीठमै ।
 थामेकै छ समुद्रले उदरमा त्यो बाडवाग्नी पनि,
 पाल्छन् आफ्नू जवान भद्रजनले आखीरसम्मै पनि ॥

॥ पृथ्वी थाम्ने सात रत्न ॥

गाई, ब्राह्मण, वेद दानि र सती, निर्लोभि साँचा जन,
ब्रह्माले यहि सात रत्नहरूको पैली गरे सिर्जन ।
सारा सृष्टि समाल्न भूमितलमा राखीदिए, प्रेमले,
थामिन्छिन् पृथिवी यिनै सुजनका सत्कर्म सत्-धर्मले ॥

॥ लिन र छोड्न योग्य सद्गुण र दुर्गुण ॥

छैनन् लोभ-समान दुर्गुण अरू चुक्ली ठूलो पाप हो,
साँचो बोल्नु यही ठूलो तपस हो, शुद्धी मनै तीर्थ हो ।
विद्या नै धन हो, सखे ! जगतमा दुर्नाम यै मृत्यु हो,
कीर्ति हो गहना सुशील रहनू यै इष्ट वा मित्र हो ॥

॥ सत्यवादीहरूको क्यै उदाहरण ॥

रानी राजकुमार, आफू सहितै बेचे हरिश्चन्द्रले,
राजा विक्रम राज्यबाट धपिए एक्ला वनैवन् डुले ।
घुम्थे पाण्डव द्रौपदी वनवनै साम्राज्य त्यागीकन,
अर्पिन्छन् सब सत्यवादिहरूले सर्वस्व आयु धन ॥

प्रतिज्ञा पाल !

सदा शान्ति आनन्द मन भित्र गर्ने,

दशै ती दिशामा लगी कीर्ति भर्ने ।

यी यस्ती 'प्रतिज्ञा' कनै छ्याल राख ।

वरु प्राण जाउन्, प्रतिज्ञा नपोख ॥

धनको मनको जहानको,
जति आनन्द छ नाम मानको ।

सब जान्छ त दुःख मान्दिन,
तर आफ्नू म कबूल छोड्दिनँ ।।
तेस्का खातीर सारा धन तृण सरि हो, रात घँसोसरी हो,
मेरु ढिस्कोसरी हो, जल थलसरि हो, सिन्धु खोलोसरी हो ।
गर्मी छायासरी हो, वन घर सरि हो, भूमि आँग्नैसरी हो,
जस्तो यो काम गर्छु भनि वृढ मनमा सत्य संकल्प लीयो ।।

१९-दुःखीको उपकार गर

आफ्नू हानि पनी सहेर अरुको गर्छन् भलो सन्तले,
आफ्नू हानि नपारि गर्छ अरुको उद्धार सामान्यले ।
अर्कालाई बिगारि आफु बनिने यो राक्षसी काम हो,
व्यर्थै जो अरुलाई पिछ्छ उसको जान्दौन के नाम हो ।।

।। परोपकारको पाठ सूर्य भगवानसंग सिक ।।

बान्है मास छ एक नास बलले आकाशमा पौडनु,
बस्ने छैन दुसुक्क फुर्सद भने सुत्ने कुरै के हुनु ।
कस्तो घोर ठिका सकारि भगवान् श्रीसूर्य कुद्दैछन,
अर्पन्छन् उपकारमा सुजनले आयु शरीरै धन ।।

माँग्नेलाई दिए दधीचि मुनिले आफ्नू शरीरै पनि ।
तीनैलोक समग्र राज्य दिनुभो राजा बलीले पनि ।।
अर्पे कैटभले र फेरि मधुले भिक्षुकलाई शिर ।
साटे नश्वर देहबाट उनले सत्कीर्ति नित्य स्थिर ।।

आराले शिर फोरि 'मोरध्वजले' बाहूनलाई दिए,
 छोरा मारि पकाई 'कर्ण विरले' पाहूनलाई दिए ।
 आफ्नै मासु पनी दिएर शिविले रक्षा चराको गरे,
 अर्काको उपकार निम्ति उनले प्राणै समर्पण गरे ॥
 अर्काको उपकार खातिर सखे ! दिन्छु नदीले जल ।
 अर्काका उपकार खातिर सखे ! दिन्छु नदीले जल ।
 अर्काकै उपकार निम्ति रुखले दिन्छु रसीला फल ॥
 गोरू दूध गहुँत गोबर सखे ! गौबाट बाँटिन्छु,
 अर्काकै उपकारमा सुजनले सर्वस्व अर्पन्छु ॥
 श्रीलक्ष्मीपति हेर, विष्णु भगवान् आनन्दका सागर,
 खप्नु हुन्छ कठोर दुःख अरुकै उद्धारका खातिर ।
 श्रीनारायणदेखि झारतकका जो-जो जती जात छन्,
 अर्काकै उपकार निम्ति सबले सर्वस्व सुम्पीन्छु ॥

उपकार गरुन् भनेर यो
 प्रभुले मानिस देह बक्सियो ।
 उपकार पटी तयार भै,
 निज कर्तव्य समालिहाल है ॥

*

न्यायले धन बढाऊ !

छन् उद्योग जहाँ वहाँ धनहरू आफै कुदी आउँछन्,
 पानीले भरिलो छ पोखरि भने माछा निजै धाउँछन् ।
 भाग्यै सम्झि गरेन उद्यम भने हेलौं ठूलो पाउँछ,
 ढुङ्गाका जड़बाघको मुख हुँदो सीयाल लत्याउँछ ॥

मूलैबाट नमास्नु लाउनु पूंजी दोबर हुने डोरमा ।
 जेठैमा बिउनै निलेर पछि लौ के खानु मंसीरमा ?
 थोरै सम्पत्तिमै फुरुक्क परि जो गर्देन उद्योग ता,
 यो ता तृप्त भयो भनी धन दिनै छोड्छन् उता देवता ।।

।। विद्युन्माला छन्द ।।

जस्तै यौटै चक्काले त्यो
 गाडी चल्लै सक्तैन ।
 उस्तै भाग्यै मात्रैले त्यो
 सम्पति मिल्लै सक्तैन ।।

जो पैला जन्मको हो जप तप उपकार आदि उद्योग हाम्रो,
 त्यै ता यो जन्ममा भो धन र जन दिने दैव वा भाग्य राम्रो ।
 ऐलेनै वा भरे वा जति सुख लिनु हो सो पुरुषार्थबाट,
 पाईने हो भनी यो दृढ गरि मनमा गर्नु उद्योग आँट ।।

के आफ्नु देश अनि के छ बिरानु देश,
 जो आँटिलो छ उसलाइ सबै स्वदेश ।
 उत्साह जाँगर पराक्रमले डटेर,
 निर्धक्क भैं जहिँतहीं गरि खान्छ वीर ।।

।। ब्यवहारमा नभई नहुने गुण ।।

आफ्नामा सजिलो, दयालु अरुमा, छट्ठू छुचामा हुने,
 प्रेमी सज्जनमा, निसाफि नृपमा, विद्वानमा न्यूरने ।
 नारीमा चतुरा, बलिष्ठ रिपुमा, राख्ने बडामा क्षमा,
 जस्मा छन् यि कला उही जहिँ तहीं मानिन्छ संसारमा ।।

॥ उद्योगमा लागेको मानिस दुःखदेखि डराउँदैन ॥

कतै खाली भैमा कहिं पलंगमा सुत्छ सुखले,
कतै ढीङ्गो रोटो कहिं खिर मिटो खान्छ मजले ।
कतै मैला थाडना कहिं छ पहिरन् दिव्य तनमा,
मनस्वी उद्योगी सुख र दुःख गन्दैन मनमा ॥

॥ लक्ष्मीको बास कहाँ हुन्छ ॥

बिना पैसै उक्ले कति शिखरमा मान धनका,
धनै धेरै भै भै कति बनिसके कौडि भरका ।
जता उद्दिम् उत्साह बल छ उतै धाउँछ धन,
सुकेका जंगल्मा मृग सहज मान्दैन रहन ॥

॥ आफ्ना दुःख जहाँ तहाँ नपोख ॥

ए काकाकुल ! सावधान मनले यौटा कुरा सुन् यता,
आकाशै भरि मेघ छन् तर सबै छैनन् यकैनासका ।
क्वै छन् पानि दिने नगार्जिकन नै क्वै गर्जने मात्र हुन्,
जो-जो पर्छ अगाडि त्यससित नरो जानेछ व्यर्थै वचन्
न सीता हरिन्धिन् न रामै सुरिन्धे,
न बाली शुलिन्ध्यो, न बाँदर झुमिन्धे ।

॥ धक्का नलागि शक्ति प्रकट हुँदैन ॥

न सागर तरिन्ध्यो, न लंका जितिन्ध्यो,
न टोसी अगुल्टो कहाँ अग्नि बल्थ्यो ॥

धनको सती

घस्कोस् इज्जत् रसातलतिर, अझ तलगै घोटियोस् पाजि जात

फूटोस् खप्पर दयाको जप-तप पनि यी मन्टियुन् भीरबाट ।
ऐल्यै लागोस् डढेलो यिनी गुणहरूमा, धन् मिले भो मलाई,
जस्का खातीर सारा गुणहरू पनि ती गर्दछन् हाई-हाई ।।

उद्योग सिद्ध नभएमा सन्तोष मान-४

पत्नी शीलवती र पुत्र गुनिलो, मालीक हाँसीमुख,
प्रेमी मित्र र दाजु-भाइ सजिला, माता-पिता सम्मुख ।
आम्दानी धनमा र चैन मनमा, कण्ठस्थ विद्या सदा,
राम्रो रूप, जहान मेल जुलको, पाइन्छ भाग्यै छँदा ।।

लेखे आफ्नु ललाटमा धन अघी धेर-थोर जो दैवले,
त्यै मिल्नेछ सुमेरु माथि बस वा घरभिन्न वा मोजले ।
तस्मात् धीर रहू वृथा धनिकका साम्ने नझुक्ने गर,
कूवामै भर वा समुद्र पुग वा जल मिल्छ लौटै भर ।।

वनैपिच्छे मिल्छन् सहज-सित मन्माफिक फल,
नदीपिच्छे बग्दै छ हिउँ-सरिको शीतल जल ।
विछ्यौनाका लागी बटुल कमला पात रुखका,
सहन्छौ दैलामा किन धनिकका गालि रिसका ।।

यो पृथ्वी भरि अत्र फल्दछ जती सम्पूर्ण आफ्नै रहोस्
सारा भूतलको सुवर्ण जति हो आफ्नै खटन्मा रहोस्,
पृथ्वीभर जति नारी सुन्दरि हुनन् सारा ती आफ्नै हुनू,
यो मन् तैपनि तृप्त हुन्न नि सखे ! सम्झेर शांतिलिनू ।।

मूर्खलाई रिझाउन सकिंदैन

बालूमा बरु तेल खूब बलले पेले कतै आउला !
चर्का धाम चुसी-चुसी बरु कतै पीयास मेटीयला !
मूसाको सिंग मीलला वरु कतै संसार घुम्ने गरे ।
प्राणै देऊ परन्तु मूर्ख कहिल्यै रिझ्दैन कस्तै गरे ॥

॥ मूर्खलाई उपदेश दिएको फल छैन ॥

गोहीको सुखमा पसीकन पनी सक्ला बरु निस्कैन ।
पानी माथि कुदेर सागर तरी सक्ला वरु पार हुन ॥
जिस्यार्कन सर्प राख्न शिरमा सक्ला बरु कुनै जन ।
सक्ने छैन परन्तु मूर्ख नरको मन्लाई सम्झाउन ॥

॥ मूर्खको ओखति छैन ॥

आगाको जल, घामको र जलको छाता लुगा शीतको,
तीखो अंकुश हात्तिको र लहुरो भैंसी गधा गोरुको ।
गर्मीको जल-वायु, मन्त्र विषको, बत्ती अँधीयारको,
सबको औषधि दैवले रचिदियो, बिसै छ कि मूर्खको ?

॥ सज्जन र दुर्जन का चिह्न ॥

दोषैलाई गराइ सद्गुण सखे ! बोल्छन् गतीला जन,
अर्काका गुणलाई दूषित गरी फैलाउँछन् दुर्जन ।
नूनीलो जल मेघले लगि मिठो पारेर वर्षाउँछन्,
आलो दूध पियेर सर्पहरूले साक्षात् विषै पार्दछन् ॥

॥ दुष्टका लक्षण ॥

दया नगरनू कतै, झगडिनु विना कारण ।
पराया धन नारिमा रहनु लुब्ध भै यो मन ॥
क्षमा नहुनु सन्तमा गरिबमा र आफन्तमा ।
यि दुर्गुण दुडौं भने सकल मिल्दछन् दुष्टमा ॥

॥ नाना विषय (विद्युन्माला) ॥

लज्जा भापछि गहना के हो ? विद्या भापछि धन के हो ?
कपटी जो हो सर्प उही हो, मतलबी बन्धु यही आगो हो ।
क्रोध यही हो पक्का शत्रु, धर्म सबैको साथी हो ।
माता सरिका ओखति छैनन् ; मित्र पतिव्रता पत्नी हो ॥

॥ आयु बढाउनेले यति आठ काम नगर्नु ॥

अलछी भै रहँदा पवित्र नहुँदा, आचार छाडी दिँदा ।
जस्तो अन्न जहाँ-तहाँ जतिसुकै बेला मिलास् खाईँदा ॥
अभ्याश श्रुति शास्त्रको नगरिँदा चिन्ता र सुर्ता लिँदा ।
आयु घट्छ मिल्छ झट्पट सखे ! संसारबाटै विदा ॥

॥ काम, क्रोध र लोभलाई त्याग ॥

सुन्दरि जनका छल-जालमा,
जो नर बेहिन पुग्दैनन् ।
क्रोध डढेलो दन्कन लाग्दा ;
जो जन रन्कन लाग्दैनन् ॥

मधुरा मधुरा भोग मिलेमा,

जो नर पर-पर तर्किन्छन्।

उस्ता धीरा नरले सारा।

जगतै वशमा गरिदिन्छन्॥

॥ सम्मान ॥

मानै ब्राह्मण हो ! नखोज कहिल्यै यो मानदेखी डर।

यसलाई विष झैं घृणा गर, परै तर्केर बस्ने गर॥

अर्काको गर खूब मान मनितो, आफू नखोज्ने गर।

यस्तो गर्नु र झन् हुनेछ बढ्ता तिम्रो सधैं आदर॥

॥ सम्पत्ति सुख ॥

अब मन ! परमात्मा तर्फ फिर्का तँ बुद्धि,

धन धन भनि हिँड्ने छाडिदे यो कुबुद्धि।

उति धन मिलिगैगो कर्म तेरो जती थ्यो,

खुशि रहु, किन थोरै कर्मले धेरै मिल्थ्यो॥

धनिक बनूँम ठूलो भै बसौंला तँ भन्लास्,

तर अहित छ यसमा लोक दोटै बिगार्लास्।

अधिक धन हुनेको दुर्दशा हेर्न जा न,

कति रछ डर शङ्का वैर चिन्ता हरान॥

तन, धन, सुत, दारा, बन्धु-बर्गादि सारा,

कति दिन रहने हुन् ! को छ यस्को सहारा !

कसरि किन म आएँ ! जानु पर्ने कता छ !

कति चिज संग जाला ! यो सबै गुन्नुपर्छ ।।

धन जन र जवानीमा भरोसा गरेर,

‘मम’, ‘मम’ भनि गर्छस् के अहङ्कार धेर !

यहिं वरिपरि घुम्छन् काल भोका शिकारी

कहिं तँकन नखाउन् बाण हानेर मारी ।।

असली घर छ अन्तै खालि रिक्तै छ ऐले,

अब उस घरमा गै बस्नु पर्नेछ तैले ।

उहिं पनि यहिकै झैं भोक लाग्नेछ भाई !

शिव ! शिव ! पछि खाने के छ तेरो कमाई ?

।। कान्ता वियोग वैराग्य ।।

यो संसार असार हो, बुझिसकैं आफ्नू यहाँ के छ र !

पत्नी, पुत्र, शरीर, सम्पति सबै छन् ईश्वरैका भर ।

मेरोभन्नु वृथा छ कर्म गतिले चौरासिमा डुल्दछौं,

मेरो यो यति हो भनेर बिचमा व्यर्थै कतै डुल्दछौं ।।

यस्ता जन्म बिते हुनन् अघि कति उद्योग भो हो कती !

पत्नी, पुत्र, शरीर, दौलत भए जन्मैपिछेका कति !

आफ्नै थे सब ती भने किन छुटे ऐले म यौटै किन !

तस्मात् क्यै पनि छैन आफ्नू वशमा यै शोच रातीं दिन ।।

पश्चात्ताप ! (पछितो)

गरें वेदको पाठ हर्दम् न मैले,
 न वेदोक्त सत्कर्म थामें क्रमैले ।
 गरौंला गरौंला नि भन्दै म आएँ,
 विना कामले आयु मैले गुमाएँ ॥
 न वेदान्त वा धर्मका शास्त्र हेरें,
 बडाले भनेको न ता बात टेरें ।
 न विद्या कमाएँ न भक्ति बढाएँ,
 बिना कामले आयु मैले गुमाएँ ॥
 न निष्काम भै धर्ममा चित्तलाएँ,
 न कौनै कुरा देवतामा चढाएँ ।
 न क्यै पाप चान्द्रायणैले घटाएँ,
 बिना कामले आयु मैले गुमाएँ ॥
 न संसारमा सार वा दोष खोजें,
 न वैराग्य वा रागमा एक रोजें ।
 न कान्ता न शान्ती कुनै हात लाएँ,
 बिना कामले आयु मैले गुमाएँ ॥
 न सत्संगमा काल मैले बिताएँ,
 न एकान्तमा गै समाधी लगाएँ ।
 न मन्लाई रोकेर भित्रै जमायें,
 बिना कामले आयु मैले गुमाएँ ॥

न योगी महात्मा सँगै बस्न पाएँ,
 न सेवा गुरुको पुरा गर्न पाएँ।
 न माया हटाएँ न धर्म बचाएँ,
 बिना कामले आयु मैले गुमाएँ।
 न सुर्ता अहङ्कार चिन्ता धपाएँ,
 न शङ्का अहारीस लोभै घटाएँ।
 न यो चित्तका दोष सारा छुटाएँ,
 बिना कामले आयु मैले गुमाएँ॥
 न माता पितालाई आनन्द पारें,
 न पूर्खा अधीका सबैलाई तारें,
 न गै तीर्थमा बस्न हर्दम् रुचाएँ,
 जगन्नाथ ! हा ! आज पो होश पाएँ।

✽

१४६-तत्त्व विचार

हे नारायण ! विश्वरूप ! भगवन् ! आनन्दका मालिक,
 चौधै लोक सदा प्रकाश गर्ने प्रह्लाण्डमा व्यापक !
 नित्य ज्ञाननिधे ! सनातन ! हरे ! श्रीशेषशायिन् बिभो,
 हाम्रा दण्डवत् प्रणाम कृपया स्वीकार गर्नुस् प्रभो !
 चारै वेद जुटी बयान उसको गछौं भनी गै डटे,
 रत्ती अन्त नपाइ रूप गुणको लाटा सरी भै हटे।

ब्रह्मा, शेष गणेशका पनि जहाँ बोली भए बेपता,
हामी मानिसले बयान गरनू यो ता कता हो कता ।।

।। परमेश्वर सेवा ।।

यस्तै नै हुनुहुन्छ तैपनि जती वेदादि विद्या यि छन्,
अभ्यास स्तुति, भक्ति, कीर्तन सदा गर्दैरहूँ भन्दछन् ।
तस्मात् कीर्तनले तथा मननले अभ्यासले वर्णन,
लागौँ गर्न, डटौँ, पछाडी नहटौँ हामी पनि दी मन ।।

।। वैराग्य नभई-मुक्ति पाईदैन ।।

ज्ञानी खूब बनोस, भक्ति रसमा डूबोस भित्रै तक,
अभ्यास श्रमले गरोस नचुकी एकाग्र भै भरसक ।
वैराग्य-व्रत तीव्र छैन त भने कस्तै गरे ता पनी,
मिल्दैनन् अधिकार मुक्ति-सुखका कच्चै रहन्छन् तिनी ।।
मुक्तिका छन तीन साधन, यिनैलाई हत्याई लिनु ।
'आत्मा चिन्नु' र 'भक्ति गर्नु' मनमा-वैराग्य तीखो हुनु ।
हीरा, हार मणी र दिव्य-रमणी, साम्राज्य मिल्दा पनि,
सम्झन्छन् अति तुच्छ जो बुझ उनै वैराग्यका हुन् धनी ।।

।। तृष्णा र ममता अनि अहंता ।।

'मेरो यो' भनिने अनी 'म' भनिने जे जे छ संसारमा,
फोस्रो यो सब हो क्षणैभरि छ यो क्यै छैन आखीरमा ।।
तृष्णा जो यिन चीजमा छ गहिरो, पासो उही सम्झनु,
त्यो पासो नछिनाइ शान्ति सुखका आशा वृथा हो लिनु ।।

हाम्रो शरीर कस्तो हो ?...३३

केले यो बनियो शरीर यसमा के शील वा सार छ ?
 यस्मा आफ्नु खट्न् छ छैन ? यसले के लाभ मिल्ने रछ !
 सारा यी विषयादिको र यसको सम्बन्ध कस्तो रछ !
 यस्तै खूब विचार हरदम गरे तृष्णा यसै गल्दछ ।।

✽ यो शरीर केले वनेको हो ? ✽

नारीमा ऋतुकाल बाद नरको सम्भोग लीदा हुँदा ।
 निस्केका रज वीर्यबाट बनियो क्यै कालमा बुद्बुदा ।।
 फेरी मासु नसा गिदी रगतको डल्लो हुँदै जम्नगो ।
 जीवात्मा उस भित्र कर्मवशले घुस्नेर देही भयो ।।

।। गर्भवासका क्लेश ।।

माताका अति साँगुरो उदरमा यो जीव गै ठेलिनु ।
 विष्टा मूत्र खकारमा गुँडुलिदै साल्नालले जेलिनु ।।
 हर्दम् पिल्सिनु पेटका उखुमले कीरादिले टोकिनु ।
 नौ मैहनातक घोर कष्ट सहँदै त्यै गर्भमा रोकिनु ।।

।। जन्मने बेलाकाक्लेश ।।

यस्तै दुःख सहेर बल्ल जब भो पैदा हुने कालमा,
 तेछो भो यदि जन्मदा शिशु भने मिल्ला महाकालमा ।
 छुराले उहिं रेटि रेटि टुकुरा पारेर तान्नु परे,
 त्यो बेला उस जीवको दुःख वहाँ को भन्नसक्ने हरे !

।। पैदा हुँदाका क्लेश ।।

भैगो जन्म सिधै भने पनि यसै त्यो साँगुरो योनिमा,
 पर्दा छिर्नु प्रसूति-वायु बलले धक्याउँछन् जोर्निमा ।

धक्का कोमल देहमा परन गै जो क्लेश होला वहाँ,
सक्ला को र बयान गर्न उसको फर्केर आई यहाँ !

॥ जन्मीसकेपछि ता सुख हुनुपर्ने ॥

आयो बाहिर बल्लु बल्ल र पनी यो घोर संसारमा ।
आधि व्याधि वियोग शोक झगडाका पर्नगो धारमा ॥
आफनामा अनि आफूमा जति विपत् दारिद्र्य पर्दा यहाँ,
भोग्नु संझट पर्छ ती दुःख सबै भन्दा सकिन्छन् कहाँ !

॥ योनिहरू ८४ लाख प्रकारका हुन्छन् ॥

यो संसार अपार सागर हुँदा गाहो छ पारै हुन,
नाना योनि मनुष्य पंछि पशुका चौरासी लाखै छन,
आफ्नै कर्म त आफ्नु बन्धन हुँदा यो जीव लज्जाउँदो,
हर्दम् क्लेश सहेर योनिहरूमा घुम्दो छ डुल्दो छँदो ॥

॥ ८४ लाख योनिमा मनुष्य जन्म नै उत्तम हो ॥

यौटै मानिस देह नै छ बढिया चौरासी लाखौं बिच,
यो भन्दा पनि धन्य उच्च कुल हो आचार झन् मुख्य छ ।
त्यो हो झन् बढिया विचार छ जहाँ, झन् धन्य विद्वान् कुल,
सान्धै उत्तम ता छ वेद पढने आचारवान्को कुल ॥

॥ मनुष्य-जन्मको प्रयोजन ज्ञान सिक्नु हो ! ॥

पावोस् उच्च कुलीन देह त पनि आत्मा अनात्माकन,
चिन्ने यत्न र देहको क्षणिकता जान्दैन हो जो जन ।
कस्तै त्यो चतुरो शिपालु गुनिलो विद्वान् भनीयोस् तर,
व्यर्थै आयु वितेर जान्छ उसको रोला पछि धर्-धर ॥

॥ आयु साहै महंगो छ ॥

नाना कोटी असर्फि लीकन कतै कस्तै दुढौं तापनि,
एकै नै छिन वा पलाभरि पनि यो आयु पाइन्न नी ।
यस्तो हाय ! अमोल आयु यसरी सारा वृथै गो भने,
योभन्दा अति हानि यो जगतमा हा हा ! अरु के हुने ?

॥ यो आत्मा पशु योनितिर गयो भने ॥

आत्मा देह विना रहन्न नरको यो देह छिन्नै हुँदा,
गैगौ लौ पशु देहमै यदि भने सर्वस्वकै भो विदा ।
आफ्नू देह समाल्न छैन पशुको सामर्थ्य रत्तीभर,
गर्ला के परमार्थ साधन हरे ! रोला सधैं धर-धर ॥

॥ पशुहरूका क्लेश ॥

घोडा हात्ती र ऊँट गोरु, गदहा, राँगाहरू जान्बर,
भारीले थिचिएर भोक र तृषा खप्सै रुँदै धर्-धर !
जाडो घाम झरी बतास र हिलो धूलो र बालू बीच,
घस्रन्छन् दिन-रात मार पिटिंदै बोल्ने न सामर्थ्य छ ।

॥ शरीरको स्वरूप ॥

हड्डीका टुकुरा रसाइ रसले जोर्नी नसाले कसी,
मासूले उहिमाथि लिप्सि उसमा मासी र बोसो घसी,
तेसैमा गिदि, रक्त, वीर्य छिटियो त्यै राश यो देहहो,
चाट्लान् काग कुकूरले भनि उहीं छाला मढेको छ यो ॥

॥ के यो देह चोखो हो ॥

आँखा कान र नाकबाट मुख वा लिंगा गुदाबाट वा,
चिप्रा कानगुजी सिंघान कफ वा विष्टा र मूत्रादि वा ।

झर्दा बाहिर खूब मान्दछ घृणा चौपट्ट चोखो बनी,
 के होला यस देह भित्र भनि यो सोच्यैन कैल्हे पनि ।
 बाटामा कहिं हाडको छ टुकुरो सो देखिदैमा पनि,
 ढाढैबाट हटेर जान्छ डरले त्यो छोइएला भनी !
 आफ्नै देह हजार हडिहरूले हर्दम् छ ढाकीयको,
 त्यो देख्यैन विचार छैन, किन हो यो बुद्धि लांटीयको ?
 बिष्टा मूत्र गिदी र लादि रजले भित्री चकम्यूर छ,
 गोडाको नडदेखि केश तक नै दुर्गन्ध भरपूर छ ।
 घस्छन् बाहिर चन्दनादि अगरु कर्पूर वा अत्तर,
 भिर्छन् कोट घड़ी छड़ी र पगड़ी बन्छन् सफा सुन्दर ।
 जो स्वाभाविक दोष देहभरि छन् भित्रै तथा बाहिर,
 ती साराकन राख्छन् जनतले छोपेर चारैतिर ।
 अस्वाभाविक बाहिरी र नकली तानेर केही गुण,
 ठूलो हूँ 'म' भनी गजक्क परने ती मूर्ख वा सज्जन ? ।।
 उब्ज्यो घाउ शरीरमा यदि कहीं धोएन तीनै दिन,
 स्याउँ स्याउँ किरा अनेक मसिना गिज्विज्ज ऊब्जनछन ।
 निस्कैला उसबाट गन्ध सडिलो नाकै उजारी दिने,
 यस्तो हाय कफल्ल देह कति हो यो लोकमा थामिने !

।। शरीरको क्षणिकता ।।

अस्ती बीस तले ऊँचा महलका त्यो पुष्पशय्या महौं,
 नाना भोग मजा उड़ाइ सुतने त्यै देइ हो लौ वहाँ !
 ऐल्हे हेर उही शरीर छ चितामाथी सुतेको बरा,
 आगो दन्दन दन्कियो डढिसके गोडा गली पाखुरा ।।

जो सिंहासनमा सुशोभित हुँदा देखेर सारा जन,
मान्थे हेरिरहुँ भनेसरि सधैं आँखा नचिम्लीकन ।
ऐल्हे देह उही छ काल-बलले भैमा पसारा हुँदा,
चिम्लन्छन् दुइ नेत्र हेर्न नसकी त्यै देहको दुर्दशा !

॥ देह र जीवात्माको भेद ॥

यस्तो नाश हुने महामलिन हा ! निःसारको देह यो,
नाना कर्म समाल्न सकछ उसको सत्ता हुनाले अहो !
उस्ता सत्य अनन्त शुद्ध परमात्मालाई बिर्सीकन,
व्यर्थै नश्वर देहलाई 'म'-अहं, भन्दै भटारिन्छन ॥

॥ देहमा ममता गर्नु व्यर्थ हो ॥

आत्मा सत् अनि चित्स्वरूप र परं आनन्दरूपी कहाँ,
मासू हाड र रक्तले बनिएका यो देह मूढो कहाँ ?
यस्तो देह र जीवमा फरक जो जानेर शर्माउला,
त्यो ज्ञानी किन देहमाथि 'म-अहं' को बुद्धि गर्ला भला !

॥ यो शरीर के हो त ॥

हिजोको त्यै गोलो विषय-मलको जलजल हिलो,
विधाताको टेवा मिलि ठडिनगो देह झरिलो !
सुसारा के गर्नु ? किन दिन गुजार्नु ? पुतलि यो,
विधाताको नाता वहिँ टुटिगयो या ढलिदियो !!

प्र० १७५

विषय विचार

पत्नी-५

मिली भोली-भाली युवती कहिँ काली पनि भने,
नराम्री भै पत्नी भनी हृदयमा चोट रहने !

मिलीगै लौ राम्री चटकमटके नै पनि भने,
 अरुले पो आफ्ना वश गरिलिनन् की डर हुने ।।
 झरीली झडकीली हरिण-नयना चन्द्रवदना,
 सदा राम्री नारी तिर नजर दिन्छन् सब जना !
 कमारा भीकाराहरू र अरु ती दौंतर पनि,
 रसीला लुब्धैला नजर गरि हेर्छन् अधि अनि ।
 उता उस्तै दिन्छन् पुरुष तरुणी तर्फ नजर,
 यता उस्तै नारी पनि मन भटार्छन् वर-पर ।
 निजी लोग्ने भन्दा तरुण बलियो सुन्दर नर,
 मिलेमा गर्दा हुन्, कति कति मनैबाट रहर् !
 सुरुपा नारीका पतिहरू यिनै झञ्झट परी,
 सधैं दुब्लै हुन्छन्, मनमन कुढिन्छन् घरि-घरी !
 अनेकौं कौवाका झपट बिचको मासु टुकुरा,
 लिएको कौवा झैं सुख रति पनी छैन विचरा !
 बिढंगे गल्ड्याङ्ग्री जडमति हुनाले पनि कतै,
 हुकूम नाघी लागी अरुतिर भने जिदी बनिदै !
 त्यसैले भो शंका पर-पुरुषको क्यै गरि भने,
 उही शत्रु भै गै सुख युवतिमा ख्यै र मिलने ?

पुत्र.....८

रत्ती छैन अपुत्रको गति भनी जो वेदको बोलि हो,
 पुत्रेष्टीहरू यज्ञ गर्न उसले उत्साह पो गर्दियो ।

लोकै छैन कुनै अपुत्रहरूको यो सम्झनू व्यर्थ छ,
 हेरौं लौ कुन लोक खातिर यहाँ भो पुत्र आवश्यक ?
 दिन्छन् मुक्ति भनौं भने जति यहाँ छन् पुत्रवाला जन,
 सारा मुक्त हुनन् त फेरि कसरी संसार होला भन ?
 पुत्रैले यदि मुक्ति मिल्दछ भने टण्टा हजारौं किन,
 पथ्यौं गर्न अनात्म आत्म यिनको छुट्याउने साधन ।।
 पाउन्नन् यहि लोक पुत्र नहुँदा भन्छौ भने हेरन,
 आए ती कसरी यहाँ जति जना ऐले अपुत्रा छन ।
 औरै लोक छ पुत्रबाट मिलने भन्छौ भने यो भन,
 नाना यज्ञ र तीर्थ होमहरू यी व्यर्थै बनीए किन ?
 गर्छन् विह्वल भै मनो-वचनले सन्तानको चिन्तन ।
 जन्मन्छन् जब पुत्र त्यै बखतमा माता-पितामा हरे,
 रोगी हुन्छ कि नानि मर्छ कि भनी चिन्ता गहिरो परे ?
 बाँचे तापनि शीलवान् र मतिमान् ज्ञानी भए ता निको,
 के जात्रू तर बानि लिन्छ कि कतै नीचा र अज्ञानिको ।
 भड्जाहा पट-मूर्ख वा पतित वा क्रोधी छुचो हुन्छ वा,
 चुक्लीखोर कि चोर जार अथवा जूवाडी भैजान्छ वा ।
 जन्मन्छन् कति पुत्र ता शिव हरे ! अत्यन्त नीचा पनि,
 चाँडै बाबु मरोस र मालिक बनौं सम्पत्तिको मै भनी ।
 आमा-बाबु र दाजु-भाइ सबको हत्या पनि गर्दछन्,
 खेदै खेद छ पुत्रबाट शिव हा खेदै हुँदै मर्दछन् ।
 इच्छामाफिक शीलवान् र गुणवान् शूरा शिपालू भला,
 जन्मन्छन् कहिं कोहि औसर कसैका कोखमा साँचिला ।

यस्ता पुत्र पनी भए यदि कहीं रोगी कि अन्धायु वा,
 निःसन्तान भए भने पनि सधैं खेदै हुने हो अहा !!
 छोरोबाट छ सौख्य सत्गति भनी भन्नू कसोरी अब ?
 निःसन्तान मनुष्य गै नरकमै पर्नन् कसोरी सब ?
 तस्मात् तर्क वितर्क युक्तिहरूले विद्वान् जसो भन्दछन्,
 उस्तै भक्ति सुकर्म साधि मतिमान् संसार पार् तर्दछन् ।।

१....नाता पक्ष !

पिता माता मामा दिदि बहिनी भाई र भतिजा,
 फुपू सानीमा औ जति-जति छ नाता अरु निजा ।
 बटूवा बाटामा मिलि छिन भरी एक सँगमा,
 बसी छुट्टीए झैं अलिक दिनका छन् जगतमा ।

२....इष्ट मित्र !

विधाता भै दाता धन र जनले पूर्ण रहँदा,
 सधैं खन्खाँचामा मदत धनले गर्न सकिँदा ।
 अनेकौं जुट्नेछन् हित मित हुँदै भक्त बनिदै,
 विपद्मा सारा ती पर-पर हुनन् दुश्मन हुँदै ।।
 दिनाँ खान्थे प्युँथे घर पनि वसार्थे जब तक ।
 हहाँ ज्यू ! ज्यू ! हो ! हो ! भनि-भनि झुमिन्थे तब तक ।।
 वसार्दामा एकै दुइ यति कतै छाँक, बिरिनन्,
 उतीमा ती निन्दा गरि-गरि रिसाएर घुमनन्!

३-धन दौलत

सँधैं भर्दा भर्दै पनि नभरिने पेट छ संगै,
 यसैका निम्तीमा धन बटुलने चित्त हुन गै !
 कती डाँडा-काँडा वन र पहरा टापु कुदिने,
 कतै कानू कौड़ी पनि नमिलदा हिस्स परिने !
 मिलिजाला धेरै धन तपनि आराम लिन ता,
 उनै पत्नी छोरा अरु अघि सरेकै छन यता ।
 उता चोरी डाका सित र अधिकारीसित डर,
 वृथै गछन् तस्मात् धनतिर पनी उद्यम नर ?
 परुन् मुद्दा माम्ला विपद भनि दुक्ने त कति छन्;
 कतै नाध्यो कानून कि भनि ढूँढेका कति हुनन् ?
 खुडा खन्ती भाला भिरि-भिरि घुमेका त कति छन् ?
 धनै भो भन्दैमा पनि सुख कहाँ के रछ र झन् ?
 सुना, चाँदी, हीरा, मणि र गहना, रत्न, रमणी
 विमान् म्याना, घोडा, रथ, गज र जहाज तरणी ।
 निजा पार्दा अन्याय यदि कहिँ भै पाप टहरे,
 मजा ऐले थोरै छ, तर दुःख दुष्पार छ भरे ॥

॥ राज्य लाभका सुख दुख ॥

न घेरुन् बैरीले, मकन रणमा हार्नु नपरोस्,
 यता सेना मन्त्री तनयतिर षड्यन्त्र नरहोस् ॥
 कुनै हत्याराका म तिर विष वा शस्त्र नपरुन्,
 यिनै हर्दम् चिन्तार्णव बिच डुबेका नृपति छन् ॥

बैरीले छोटछन् वा कहिं-कहिं बिचमा हार पो हुन्छ की वा,
 आफ्नै भाई भतीजाहरू मिलिकन षड्यन्त्र पो रचछन् वा ?
 खानेप्युने कुरामा विष मिसि कि दिनन् शस्त्र पो छोड्दछन् वा ?
 यस्तै शंका र सुर्ता छन यदि मनमा सोख खोजौं कहाँ वा ?

४-मनको दुर्गति

तृष्णा लवस्तरि पिशाचिनिमा फँसेर,
 यो चित्त आज छ पिशाच समाछ हेर !
 हाँस्तै छ, लाग्छ रुन्, फेरि दगुर्छ दूर,
 कैले खुशी छ छिनमा रिसले छ चूर !
 ऐले छ, शान्त तर दुष्ट बनिन्छ चट्ट,
 गर्दछ गालि, छिनमै स्तुति गर्छ झट्ट ।
 कैले अहारिस गरी रिसले भनेर,
 आफै मपाई बनि पर्छ गजक्क हेर !!
 यी क्रोध लोभ मद मत्सर मोह दम्भ,
 यै चित्तकै वरिपरि सब भैं झुरुम्म !
 धेरै कुकूर जुटि मासु लुछे समान,
 तान्छन् अनेक तिरबाट गरी हरान !
 तस्मात् विचार गहिरो गर बार-बार,
 बैराग्य तीव्र मनमित्र लगी घुसार ।
 यो चित्तका पछि नलाग र टेर्न छोड,
 यस्तै गरेर मनका सब बृत्ति तोड ।।

३-विषय पन्साउने उपाय

पानीका लहरी यिनै विषय हुन् संसार हो सागर,
नाऊ यै नर-देहको, छ यसमा जीवात्म यात्राचर ।
अन्धाधुन्द बढेर कर्म हुरिले हुत्येर चारै तिर,
नाऊ ढल्पलिंदैछ जोर सितले बग्देल उल्टैतिर ॥

॥ नाउ डुब्न आँट्यो ! ॥

जौ छन् इन्द्रिय नाम छिद्र यसमा, माझी निजै जीव छ,
सान्धै अलि छ ती पुवाल नथुनी हरदम् खुलै राख्छ ।
नौबोटै छिडबाट पानि भरिन्दा नाऊ जसै डुब्छ,
यै संसार-समुद्रका भुँवरिमा आत्मा उँधै झर्दछ ॥

॥ नडुब्ने उपाय ॥

थून्नु इन्द्रिय छिद्र, ती विषयका थोपा हटुन् बाहिर,
नौका झट्ठ हलौं भएर सजिलै तार्ने छ पारी तिर ।
सारा इन्द्रिय रोकि आफ्नु वशमा जो राख्छ सो तर्दछ,
दोस्त्रो छैन उपाय केहि कहि गै, यै मुख्य कर्तव्य छ,
प्र० २००

इन्द्रिय वश गर्ने उपाय

यौटै इन्द्रियका पनी वश परी प्राणी फसेकै छन,
सारा इन्द्रिय तृप्त गर्न सुरिने के पाउनन् उम्कन ?
माछा पर्दछ मासुको रस लिंदा मल्लाहका जालमा,
पर्दछन् सुख-लोभले नरहरू त्यै कालमा नेलमा !!

आधा देह छ सर्पले निलियको त्यो भ्यागुतो तै पनी,
 झींगा निल्दछ सासले खिचि-खिची आनन्द भोगों भनी ।
 तेस्तै मृत्यु छ सामुमा, तर पनी मानीस अन्धा सरी,
 नाना भोग विलासकै विषयमा चुर्लुम्म छन् हरघरी !!
 आँखाले गर तीर्थको र हरिको सत्-शास्त्रको दर्शन,
 फोस्रो चीज अनेक हेरिकन यी आँखा बिगाछों किन ?
 हेनै मात्र छ, केहि काम उसले सप्रन्न है आखिर,
 व्यर्थै पाप बटूलि के छर सखे ! यो चित्त राख स्थिर ।।
 चोखो भै सुन कानले हरि-कथा, निन्दा नसुत्रे गर,
 चुक्लीखोर नेपाल ! बात-उनको सुन्दै नसुत्रे गर,
 निन्दाले न त मर्छ शत्रु, न सखे ! क्यै लाभ आफ्नै हुने,
 व्यर्थै हो किन कान दूषित गरों पापिष्ट भै जाकिने !
 जिभ्राले पढ़ वेदशास्त्र र सधैं नै बोल नारायण,
 बोल्छौ व्यर्थ परापवाद र झुटो गाली र निन्दा किन ?
 अर्काको यशले न हानि छ कतै, आफू न क्यै पाउला ?
 जिभ्रो पारि अशुद्ध पाप बिरुवा रोपेर के खाउला ?
 ऐले इन्द्रियका र यी विषयका संयोग वा भोगमा,
 जो आनन्द रहन्छ सो क्षणिक हो सिद्धिन्छ तत्कालमा ।
 त्यो संयोग छुटी वियोग हुनगै जो दुःख उब्जन्छन्,
 ती जन्मैभरि छातिभिन्न मुटुमा काँडा घुसारिन्छन ।
 गैहो राख विचार ! हेर यिनमा के छोडने ? के लिने ?
 पक्का लाभ दिघो ठहर्छ कुनमा ? के हो सधैं चाहिने ?
 थोरै नै सुख छोडिदा हुँदि उता नाशिन्छ सारा दुख !
 थोरै दुःख बरू सहेर मतिमान् लिन्छन् अनेकौं सुख !

मन रोक्ने उपाय

पानी भुलभुल उम्रँदैछ शिरमा बग्दोछ हर्दम् उँधै ?
 हाली फाल समुद्र भित्र विचमा डूब्यो नुनीलो हुँदै ?
 त्यै पानी उहिं जामिएर नबगे दोस्तो महासागर,
 आफै नै बनिने थियो जगतमा मिल्यो बड़ा आदर ।।
 त्यैस्तै यो मन बाहिरी विषयमा कैल्यै नडुब्दो छँदो,
 मित्रै मात्र जमेर आदि विभुका लीला विचारो छँदो ।
 रत्ती अन्त नताकि हिम्मत कसी बिर्सैर संसार यो,
 बस्तो हो त अवश्य यो मन निजै आत्मा बनीने थियो ।।
 जस्तै कूप नदी तलाउ छहरा छाँगाहरुको जल,
 वर्षामा धमिलो रहन्छ, मिसिदा धेरै धमीला भल ।
 फेरी ग्रीष्म हुँदा सुकेर भल ती बाँकी रहेको जल,
 कस्तो हुन्छ पवित्र शीतल मिठो सग्लो भलो टलटल ।।
 जस्तै यो मनमा यिनै विषयका दुर्वासना मिसिँदा,
 हुन्छन् वृत्ति तमोगुणी, विरसिला पापी विषैला सदा ।
 तातोस् खूब र वासना जब सुकुन् वैराग्यका तापले,
 होला सत्यगुणी यही मन यहाँ खाली हुँदा पापले ।।
 यो पाऊँ म भनी कुनै विषयमा राखेर इच्छा स्थिर,
 ली बाह्येन्द्रियलाई साथि मन यो दौडन्छ चारैतिर ।
 आफ्नू बात चिहाप्रको नमिलदा-चिच्याउँदै धाउँछ,
 आफ्नै सम्पति नाशिदासरि सदा अत्यन्त सुर्ताउँछ !!
 अफ्क्यारा पहरा, नदी, र छहरा, गाउँ पुरी, जङ्गल,
 नाघ्दै लड्बडिदै दगुर्छ मन यो हर्दम् हुँदै व्याकुल !

पाईएन भने भनेजति कुरा, पीएर साक्षत् विष,
 माते झैं गरि लाग्छ गर्न बबुरो झर्का र झन्का रिस ।।
 तुम्हा खूब हलौं हुँदा जतिसुकै पानी मनी बेसरी,
 ठेले तापनि फेरि झट्ट उपरै उत्रन्छ जस्तै गरी !
 उस्तै यो मन यत्नले जतिसुकै भित्रै धकेले पनि,
 झट्टै बाहिर निस्कि सो विषयमा घुस्नन्छ 'लुब्धो' बनी ।।
 ऐले वा अधि जन्ममा जति-जती राम्रा नराम्रा कि वा,
 जो-जो कर्म मनुष्यले गरिसके जानी नजानी कि वा !
 ऐले ती सब कर्मबाट मिलने जो योग हुन् आखिर,
 खोजी क्यै नगरे पनि अधि-अधी हुन्छन् भित्रै हाजिर ।।
 भेडो झैं मन यो बडो घिड़घिड़ो भेडो धसान् मन्परी,
 बाटो छोडि जताततै भिरतिरै जाकिन्छ धर-खर गरी ।
 यो छाडा पशु रोकिंदैन सहजै मज्बूत मुडग्री बिना,
 ब्रह्माले यस निम्ति नै रचिदिए वैराग्य भन्ने टुना ।।
 यो टेढो मन घिड़घिड़ो पशु सरी हृदम् कुवाटातिर,
 पज्या खोलि दगुर्छ एक थलमा कैल्यै हुँदैन स्थिर ।
 ब्रह्माले गल-काष्ठ बक्सनु भयो वैराग्य यै लायक,
 झुण्ड्याउँ बलियो गरेर यसका झट्ट गलामा अब ।।

।। मुक्ति-सुखको नमूना ।।

जो गैह्रो सुख पाइंदैछ दिनमा बेला यहाँ दिन्दिन
 यौटै इन्द्रिय छैन शामिल वहाँ त्यो चैन उब्जाउन ।
 नाडी भित्र घुसेर चित्त लुकदा खुम्चे अरू इन्द्रिय,
 यस्तै मुक्त हुँदा सधैंभरि वहाँ आनन्द मिल्ला प्रिय ।।

॥ मनको थान्को ॥

डर्लाग्दो दरिलो बलिष्ठ खिरिलो स्वाधीन भै झोरमा,
घुम्ने निर्भय शूर बाघ थुनिंदा जज्जीर वा खोरमा ।
निस्कन्छु भनि यत्न भर्सक गरी भेटेन दैलो भने,
सुस्केरा गरि थाकि-हारि उहिनै हो आखिरी घोट्लिने ॥
उस्तै यो मन-बाघले निकलने दैला नवै इन्द्रिय,
राखौं टम्म थुनेर, निष्ठुर बनी, ताकाँ भरेको श्रिय !
लाखौं यत्न गरेर छिर्न नसकी हारेर यो आखिर,
बन्ला निष्क्रिय शांत-दांत, गतिलो, गम्भी धीर स्थिर ॥

॥ संसार तर्ने मुख्य बाटा ॥

रोक प्राण, समाधि बाँध अथवा सत्संग हर्दम् गर,
छोडी देउ कुवासना र हरिको सद्भक्ति गर्ने गर !
बाटा छन् यति चार पार पुगिने पक्रेर यौटा कुनै,
लागौं चढन अगाडि बढन, मन यो लाग्यो स्वयं थामिनै ॥

✽

९ वैराग्य वा सन्तोष

पराया स्त्री, छोरा, धन, महल आफ्नै नजरमा,
बनिन्छन् नाशिन्छन् नखुशी छ न सुर्ता छ मनमा ।
छ अर्काको छोरो चतुर तपनी प्रेम नहुने,
छ आफ्नो ता लाटो तपनि किन हो प्रेम रहने ॥
मनैका हुन् लीला जहिं-तहिं मनैको छ ममता,
यसैले गर्दामा रहन नसकेको छ समता !

'म हूँ, मेरो हो यो' भनि यिनी अहमता र ममता ,
 मनैबाटै निस्कून् त कसरी टहर्थ्यो विषमता !
 गृहस्थी भै बस्ता पनि अधिक आसक्त नहुनु ,
 मुनाफा औ हानीतिर परि खुशी खिन्न नहुनु !
 कतैको पाहून् क्षण भरि टिकेको सरि हुनू ,
 प्रभूको हो खेला भनिकन उदासीन रहनू !
 निजा डेरा बिर्सी सिरु र खरका जङ्गल हुँदो ,
 डढेला काँढामा दगुरि दगुरी व्याकुल छुंदो ।
 फसेको पाशामा मृगसरि हरे ! यो मन भयो ,
 सुगन्धी त्यो चीसो सरस फूल हावा र जलको ।।
 सुखै खोज्दा खोज्दै फँसि विषयमा मारिन गयो !
 नदीले, हावाले, सरस लहरा, झारहरूले ।
 रमेका जङ्गलमा रुखमनि बसेको पुरुषले ,
 लिंदैछन् आनन्द श्रम गरि यही पुण्य फल हो !
 अगाडी गङ्गा छन्, वरिपरि हरीया ति लहरा ,
 चराका ती गाना छर्-छर् झरेका ती छहरा ।
 गुफामा श्रीनारायण चरणको चिन्तन गरी ,
 बसेका योगीले किन नलिनु आनन्द लहरी !
 रसायन् सम्झी जो अमृत रस वैराग्य पिउनन् ,
 उजीयाला अन्तःकरण उनका निर्मल हुनन् ।
 मिलेकामा सन्तोष गरिकन त जो निःस्पृह हुनन् !
 उनैको साम्नेमा सकल सुख सामेल रहनन् ।
 हराएकी गौको जनमभरि सन्ताप रहने ,
 उनै गौ दान् गर्दा परम सुख सत्-पुण्य रहने !
 जती छुट्दै जान्छन् विषय, उति छन् शोक पहरा ,
 निजै त्याग्दा ऐले सुख छ, पछि छन् पुण्य छहरा ।।

जस्तै द्रव्य हराउँदा विकल भै यो चित्त सुताउँछ ,
विद्वानलाई दिँदा उही धन सखे, आनन्द उब्जाउँछ ।
त्यस्तै स्त्री सुत आदिका विरहमा संकष्ट अत्यन्त छ ,
आफै त्यागिदिँदा दुवैतिर भलो आनन्द औ स्वर्ग छ ।।

चित्त-शुद्धि

जैलेसम्म हुँदैन सत्त्व-गुणको उत्पत्ति यो चित्तमा,
जैलेसम्म रहन्छ लम्पट हुने स्त्री पुत्रमा बित्तमा ।
तैलेसम्म उदाउँदैन असली प्रज्ञानको वासना,
तस्मात् चित्त पखाल माझ मजले छुट्याउ दुर्वासना ।।
रिट्य, खार, खरानि, पानिहरूले लूगा पखाले सरि,
माझ्नु पर्दछ चित्तलाई हरिका सद्भक्तिले बेसरी ।
श्री नारायण कृष्णका चरणमा भक्ति नलागे तक,
चित्त स्वच्छ हुँदैन सत्त्वगुणको मिल्दैन शान्ती सुख ।।

।। दृष्टान्त ।।

आठै वर्ष उमेरमा ध्रुव पसे त्यो शून्य जङ्गलतिर,
झाडीभिन्न पुगे बसे रुखमनी, बाँधे समाधि स्थिर ।
लागे ध्यान कठोर गर्न हरिको, खानै-पिनै छाडिदिए,
श्री नारायणमै लगेर मनका वृत्ति थुपारी थिए ।।

श्रीकृष्णचन्द्रको भक्ति गर्ने विधि

।। चित्तको कर्तव्य ।।

वृन्दावनमा जङ्गल भारी,
फल फूल तरु तृण लहराधारी ।

कला-लता मनि भक्त सह्यारी,
 समझ बसेका कृष्ण मुरारी ॥
 न्याउल कोइलि शुक बक सारी,
 अर्ना गज मृग केसरि भारी ।
 कल्पतरुको रम्य छहारी,
 समझ बसेका कृष्ण मुरारी ॥
 वरिपरि गोप र गोप-कुमारी,
 भरि टपरी दही सारी सारी ।
 छाँदै मिलीजुली हर्ष उमारी,
 समझ बसेका कृष्ण मुरारी ॥
 श्यामल वर्ण छ मेघ सरीको,
 उहि छ प्रकाश सृष्टि-भरीको ।
 चन्द्र-मुहार पिताम्बरधारी,
 समझ बसेका कृष्ण मुरारी ॥
 कान सकुण्डल लोचन लामा,
 कौस्तुभ-मणिको हार गलामा ।
 कङ्कण भूषण चम्-चम् पारी,
 समझ बसेका कृष्ण मुरारी ॥
 केशर, कर्पूर, चन्दन लाई,
 वनभरि गम्भ सुगन्ध चलाई ।
 मुसु-मुसु हाँसी हंसिलो पारी,
 समझ बसेका कृष्ण मुरारी ॥
 सुन्दर पैहीकन वन-माला,
 पादै सबका मन उजियाला ।
 कलिका काला मल पर सारी,
 समझ बसेका कृष्ण मुरारी ॥

॥ त्वगिन्द्रियका कर्तव्य ॥

मन्द सुगन्ध बतास यहीं छन्,
गङ्गा पद-तलबाट बहन्छिन् ।

प्रभुका सुन्दर कोमल पाऊ,
मिचिरहु रे त्वच ! अन्त नजाऊ ॥

॥ नेत्रको कर्तव्य ॥

अतिशय सुन्दर वाञ्छित दाता,
सुर नर दानव भाग्य-विधाता ।

प्रभुका चरण नछोडन आँखा !
नदगुर पर-पर पाखा पाखा ॥

॥ कानका कर्तव्य ॥

सुनिरहुँ जस्ता परम रसीला,
सुखमय पावन पुण्य-भरीला ।

कृष्ण-कथा सुन कानहरू हो !
अरु गफ गन्धन सुन्नु वृथा हो ॥

॥ दशै इन्द्रियहरू ॥

इन्द्रियहरू हो ! सुन यति अर्ति,
प्रभुकै पदतिर हौ सब भर्ती ।

तिमि छौ सुखका परम पियारा,
प्रभु हुन् सुखका सागर खासा ॥

॥ अर्पण ॥

अयि मुरलीधर ! कृष्ण पियारे !
तिमि हौ जगका नाथ मुरारे !

प्रभुका पदको दर्शन पाऊँ,
यि दश इन्द्रिय भेटि चढाऊँ ॥

आनन्दरामायणान्तर्गत-
विष्णु पारिजातको महिमा

श्रीरामचरित्र ६७

लाखों चन्द्रसरी मनोहर-पुरी कैलाश दरबारमा ।
नाना रत्न सुवर्णका पलंगमा स्वामीजिका पासमा ।।
जौला हात गरी अधिल्लिर सरी साम्ने मुहूडा धरी ।
लागिन् सोध्न ति पार्वती चरणमा पस्नेर विन्ती गरी ।।
हे शम्भो, करुणानिधान भगवन्, हे प्राणनाथ, प्रभो !
लीला राघवका ममा गरि दया धेरै सुनाऊनु भो ।।
तृप्ती तैपनि हुन्न सुन्न मन झन् लाग्दछ हे शङ्कर !
श्री सीतापतिका पवित्र गुणले कैले अघाइन्छ र ?
पारीजात र कल्पवृक्ष यि दुवै श्रीरामका पासमा ।
आए भूतलमा कसोरि ? कसले ल्याएछ के बातमा ?
प्यारा थे सुरराजका महलमा हर्दम् प्रयोजन् थियो ।
छाडेछन् किन इन्द्रले ? अब यही शङ्का मलाई रह्यो ।।
श्रीसीतापतिमाथि भक्ति धरि यो शङ्का गरीथिन् जब ,
लाग्नूभो शिवजी बताउन कथा श्रीरामजीका अब ।
हे प्यारी ! सुन सावधान भनले श्रीरामजीका कथा ,
यस्तो पुण्य पवित्र छल्फल हुँदा आनन्द मान्छुम ता ।।
दुर्वासा मुनि गर्छु दर्शन भनी श्रीरामको क्वै दिन ।
आफ्ना साठि हजार शिष्यसंग ती सोच्यै गए मन्मन ।।
'देखुन् पौरुष रामको जगतले 'जानुन् यि नारायण ।
हुन्' भन्ने म निधै उपाय गरूला यस्को उहाँ गैकन ।।'

यो सोची सब ठिक्क पारि मनले लागे अयोध्यातिर ।
 देखे श्री अमरावती सरि पुरी आनन्द भो हरहर ।।
 सारा लशकर ली पसे नगरमा चलथे बडा जोरले ।
 'जै सीतापति राम राम' भनि ती जण्ठे एकै सोरले ।।
 पैन्हेका ति लँगौटि छाल रुखका, ती पाटका कन्धनी ।
 झुण्डेका कटिमा मृगाजिन तथा माला गलामा पनि ।।
 भिक्षापात्र र पानिपात्र करमा, झोली बगलतर्फ झन् ,
 गायत्री तपले र घोर तपले, आचारले, वेदले !
 विद्या ज्ञान र ब्रह्मचर्य, गुरुको भक्ती र सत्संगले ।
 धप्-धप् अग्निसमान कान्ति मुखमा चम्कन्छ ब्रह्मत्वको ,
 उस्तो भेष छ शील तेज दुनियाँ देखेर छक पर्दथ्यो ।।
 दुर्वासा अधिथे, कुमार पछि थे, 'जै राम जै' बोल्दथे ,
 बाटो घाट बजार ढाकि दरवारको मार्ग ली चलदथे ।
 'यस्ता पुण्य महर्षिको न नचुकी लौ-लौ गरौं दर्शन ।
 भन्दै झ्याल अटालिबाट पुरमा हेर्ने करोडौं जन ।।
 यस्तै खूब रमाइलो र भरिलो हेर्दै अयोध्यापुरी ,
 पुग्नुभो दरवारनेर मुनिजी श्रीराममा मन धरी ।
 ढोकामा पहरा सिपाही जति थे चाप्युष्प भै हेर्दथे ,
 पस्नुपो दरवार भित्र मुनिजी क्वै केही बोल्दैनथे ।।
 त्यो बेला रघुनाथ अन्तपुरमा सीताजिका साथमा ,
 हुन्थ्यो राज, विनोद-हास्यरसका बात्मारि एकान्तमा ।
 चढ्दै सात तला उँभो मुनि पुगे, चेला संगैमा थिए ,
 जै सीते ! भनि जानकी भवनको दैलो थुनी उब्भिए ।।
 एकाएक यसोरि अन्तपुरमा त्यो साठि हज्जारको ,
 थुप्रो जङ्गलवासि विप्रगणको जम्मा हुँदा ता अहो !

दासी छक्क परे, सखी पर सरे, सिपाही घेरा परे,
 सारा सींढि अटालि, पालि यिनले खाली नराखी भरे ।।
 मन्त्रीलाई थाहा भएछ दगुरे, छिदै अगाडी सरे ;
 दासी सामु परी र झट्ट करले ठडै इशारा गरे ।
 दासी धर्खरिदै बुझेर दगुरी सीताजिका सामु गै,
 लागी बोल्न डराउँदै थरथरी काम्दै र व्याकुल हुँदै ।।
 हे सीते ! सुमते ! धरापति-सुते ! हे राम सीतापते !
 त्राहि, त्राहि ! लँगौटि-धारिहरुले दरवार घेरीसके !
 फुर्तीला हुनलाई हो कि किन हो नाङ्गाभुतुङ्गा ति छन्,
 चिन्ला कोहि भनेर हो कि किन हो फुस्रा बनेका ति छन् ।
 तेस्तै हुन् कि बनावटी स्वरूप हो, लट्टा र दाही-जुँगा,
 पाली, झोली कमण्डलू र मृगका छाला भिरेका छँदा ।
 आए आठ तला चढेर कसरी ? बाहीर के-के गरे ?
 रानीकै दरवारसम्म यिनले घेरेर सारा भरे ।।
 दासीका यति बात सुनु जब भो श्रीरामजी उठ्नुभो,
 आएछन् तपसी कुनै मुनि भनी झट्टै उहीं पुगनु भो !
 पाई दर्शन जानकी-रमणको सर्वस्व पाए भनी,
 लागे आशिष भर्न मंत्र विधिले गद्गद् हुँदै ती मुनि ।
 नानाजन्म भरी बडो श्रम गरी जङ्गल गुफामा रही ।
 पानी घाम बतास भोक र तृषाको दुःख सारा सही ।।
 चौधै लोकभरी घुमे पनि कहीं पाइन्न जो दर्शन ।
 उस्तो दर्शन पाउँदा किन नहोस गद्गद् मुनीको मन ।।
 देख्दैमा रघुनाथले पनि तहीं साष्टाङ्ग सत्स्वागत ।
 गर्नुभो अनि जानकी भवनमै लैजानु भो झट्पट ।।
 उच्या आसनमा बसालि सुनको आही अधी सार्नुभो ।
 पाऊ पूजनुभो, सुगन्ध दिनुभो, माला चढाऊनु भो ।।

पैल्हा खल्वलमै पुगे भरतजी, शत्रुघ्नजी, लक्ष्मण,
 ऊर्मिला श्रुतकीर्ति माण्डविसितै आए बुहारी जन।
 आठें भाइ जुटे उहीं सुतहरू मन्त्री ति सूमन्त थे,
 साष्टाङ्ग प्रणती गरेर मुनिको आशीष ली बस्तथे॥
 यस्तो स्वागत भैसकेपछि बसी श्रीरामजी नम्र भै,
 जम्ला हात गरेर बोलनु भयो अत्यन्त श्रद्धालु भै।
 हे सर्वज्ञ ! तपोनिधे ! हजुरको ठूलो दया भो ममा,
 पाएँ दर्शन, पाप काटिन गए, तर्ने भएँ अन्तमा॥
 पूखादिखि लिएर आजतक जो सत्कर्म गर्दै रहे;
 तीर्थस्नान र यज्ञ दान जप वा सत्पुण्य जे-जे भए।
 आजै ती सबको मिल्यो फल मुने, मेरो ठूलो भाग्य हो,
 आज्ञा पाउँ गरीब लायक गुरो, सेवा गरौं के प्रभो ?
 विन्ती राघवका सुनीसकि मुनी बोल्लछन् बडा सोरले,
 यौटा प्रश्न छ सुन्नुहोस् नरपते, उत्तर दिनोस होशले।
 'हज्जार वर्ष भरी ठूलो' व्रत गरें अब्रै नखाईकन,
 आजै पारन हो परन्तु यसमा दोटा प्रतिज्ञा छन॥
 श्रीचिन्तामणि, कामधेनु र अनी आगो यतीबाट जो,
 होला अब्र तयार खान्न म भनी पैह्लो प्रतिज्ञा छ यो।
 'ऐह्लेसम्म मनुष्यले कहिं कतै देख्ने नपाईयको,
 चोखो फूल चढाउँला म शिवमा' भन्ने त दोस्रो छ यो,
 मेरा साठि हजार शिष्य इनि हुन् अत्यन्त भोका छन,
 गछौं आज हजूरकै भवनमा हामी सबै पारण।
 तेस्रो अब्र र फूल ठिक्क गर लौ गार्हस्थ्य पाल्ने भए !
 एकै मात्र मुहूर्त बाँकि छ विदा पाऊँ, नसक्ने भए।
 दुर्वासा मुनिको सुनी विकटका यस्ता कुरा रामजी !

भन्नु हुन्छ मुसुकक हाँसि गरियो स्वीकार हे सिद्धजी !
 सुन्नूभो जब यो कबोल मुनिले भन्नुभयो फेरि यो ,
 लौ भान्सा बनियोस नुहाउन सबै जान्छौं अबेला भयो ।।
 ओर्ले साठि हजार विप्र सरयूको घाटमा जो उता ,
 लाग्यो खल्बल चल्ल आपुसमहाँ रानीहरूको यता ।
 के गर्ने अब लौ कसोरि यिनको सत्कार हामी गरौं ?
 तेस्रो अन्न र फूल पाउनु कहाँ केको तयारी गरौं ?
 यी चिन्तामणिले चिताय जतिको दिन्थे सबै भोजन ,
 दिन्छिन् फेरि यी कामधेनु सजिलै मागे जती भोजन ।
 आगोमा कि त बन्नसक्त छ यता इच्छानुसार भोजन !
 यी तीनैकन छाडि यो पृथिविमा पाइन्छ के भोजन ?
 गर्नुभो बिचमा कबूल कसरी ? यस्तो महाराजले ,
 पृथ्वीमै नहुने कुरा कसरि पो दिन्थे र मानिसले ?
 तीनै लोक त्रिकालदर्शि मुनिले जान्दैनथे यी किन ?
 के भन्छन् ती भनी यसै पनि भनी हेरे हुनन् जिस्कन ।
 जिस्कैकै भय तापनी अब त के आफ्नै जवान् गैगयो ,
 आफ्नै बोलि समाल्नमा पनि करै लाग्यो अनर्थ भयो ,
 एकै मात्र मुहूर्त बाँकि छ छिटो गर्नु भनेका पनि ।
 बीते पन्ध्र मिनेट आज अब लौ के हुन्छनी कोजनी ?
 दुर्वासा रिसमा प्रसिद्ध ऋषि हुन् भोका उसैमाथि छन् ,
 दिन्छु खान भनेर फेरि नदिए आगै हुनेछन् ति झन् ?
 के जान्नु कुलको र राज्य सबको नाश हुने हो कि वा ,
 लाय यी यमदूतका नरकमा हुन् वज्रने पो कि वा !
 यस्तै तर्क वितर्कले घरभरी खल्बल मचेको थियो ,
 श्रीसीतापतिजी 'सभाभवनमा' गै राज भैवक्सियो ।

यो वृत्तान्त सुनी सदस्य हरू ती अत्यन्त नै आत्तिए ,
 'यस्तो पर्दछ गर्नु' भन्न नसकी तस्वीर झैं भै रहे ।।
 हल्ला यो शहरैभरी पनि उता हावासरी फैलियो ,
 हाहाकार जताततै परिगयो सारा जगत् आत्तियो ।
 तेजस्वी ऋषिका विषालु रिसको मान्थे सबैले डर ,
 आफ्ना कर्म समाल्छ ब्राह्मण भने के गर्न सक्तैन र ?
 'बाबू लक्ष्मण, एक लेख चिठि लौ' भन्ने हुकुम् बक्सियो ,
 लेखीयो चिठी, बाँचियो र शरमा छडै उँभो छाडियो ।
 उड्दोभो शर सो सरासर उँभो हावासरी हानियो ,
 तत्कालै सुरलोकमा पुगिवरी सन्सन् सभामै गयो ।।
 त्यो बेला बहुतै सभा-भवनमा द्यौता र देवर्षि थे ।
 उच्चा आसनमा सुरेन्द्र बिचमा आनन्दमा मस्त थे ।
 साम्नेमै सबका पुगी शर गिन्यो, खत्रक्क भैमा झन्यो ।
 सारा छक्क परे, पछिल्लिर सरे, खल्बल गहीरो पन्यो ।।
 'कस्को हो ? किन हो ? यहाँ कसरि यो आयो ? कताबाट हो ?
 भन्दै इन्द्र अधीसरी बुझि लिंदा राम नाम पो देख्नुभो !
 चिट्ठी झट्ट फुकाइ ढोगि शिरले क्यै झस्किदै खोल्नुभो ,
 सारा सिद्ध, महर्षि, देव-गणले सुन्ने गरी पढ्नुभो ।।
 'स्वस्ति' श्री सुरराजका निकटमा मेरो नमस्कार छ ,
 झट्टै यो चिठिका कुरा गरि पुरा थाम्नास आफ्नू यश ।
 दुर्वासा मुनि गर्छु पारन भनी मेरो यहाँ पाल्नुभो ,
 आगो, धेनु, मणी विना बनियको खानेकुरा माग्नुभो ।
 जो देखेन मनुष्यले अझतलक त्यो फूल मागीकन ,
 थोरै म्याद धरी मुहूर्त भरिको जानू भयो न्वाहुन ।
 पारीजात र कल्पवृक्ष यि दुवै झट्टै पथर्ईदिनोस् ,

मेरो खूब छ सम्झना डर नली आनन्द ली बस्नुहोस् ।।
 कस्तो के चिठिमा कुरा छ ? भनि ती सारा थिए थर्हर ,
 त्यत्तीमात्र कुरा सुनेर अब ता सप्यो सबैको नुर ।
 मन्त्री साथ गुरू पुरोहित ऋषी घौता सबै ती मिली ,
 लागे आउन रामका शरणमा साथै दुवै रत्न ली ।।
 लागे झर्न विमान देवगणका सीधै अयोध्यातिर ,
 छेले घाम र छापिए सलह झैं आकाशमा भर्भर ।
 ए क्या हो ! भनि झट् सगरतिर नजर फिर्के सबैका जब ,
 तारा भैतिर पो झरे किन भने जस्तो बुझिन्थ्यो तब ।।
 आए इन्द्र भनेर लक्ष्मण विमानैमा चढी जानु भो ।
 गर्दै स्वागत त्यै सभा-भवनमै ल्याएर ओराल्नु भो ।
 राखे रत्न र रामका चरणमा ढोगे उता इन्द्रले ,
 आफ्नै आसनमा बसाउनु भयो प्रेमले यता रामले ।।
 यै वेला मुनिले अहाइन गयो चेला उता तीरमा ,
 जा बाबू ! तँ छिटो चियाउन बुझेस् गै राम-दर्वारमा ।
 के गर्छन् नृप छन् कहाँ र कसरी, चिन्ता छ वा हर्ष छ ?
 हाम्रो तज्विज क्यै भएछ कि कतै पत्तै कि क्यै रैनछ !
 आज्ञा यो गुरुको सुनी दगुरियो यौटा बटू च्याउन ,
 देख्यो इन्द्र-सभासरी कचहरी दोटा बुटा द्यौगण ।
 चिन्ता द्वेष र डर अहारिस नथे कम्ती वहाँ क्यै नथे ,
 शान्ति प्रेम उदारता जहिं तहीं आनन्दमै मग्नथे ।।
 चेलाले सब हेरि फर्कि गुरुका साम्ने सबै भन्दियो ,
 त्यो सुन्दा मुनिको अपार मनमा आनन्द पैदा भयो ।
 स्नान-ध्यान-जप-क्रिया सकि मुनि चेलासमेत् फिर्नुभो ,
 बाटैमा लिन देवता सहित भै श्रीरामजी पुग्नुभो ।।

गर्दे स्वागत जानकी-महलमा सत्कारले लानुभो ,
 सीताजी सहितै भएर मुनिको पूजा बढी गर्नुभो ।।
 पारीजात पुजेर फूल बटुली सीताजीले अर्पण ,
 गर्नुभो मुनिले र बोलि शिवको गर्नुभयो पूजन ।।
 पूजा गर्नुभयो र देवगणको श्रीरामजीले यत्ता ,
 भान्साको तरखर छिटो गर मनी आज्ञादिनुभो उता ।
 सीताले गहना र दिव्य कपडा पैन्हेर फुर्ती गरिन् ,
 पूजिन् कल्पतरु र झट्ट सुनका भाँडा करोडौं धरिन् ।।
 लागिन् प्रार्थना गर्न-हे सुरतरो ! हे देवताका धन !
 दुर्वासा मुनिको र शिष्य सबको भर्नास ऐले मन !
 यत्ती भन्नु थियो कि भर् ति सबै भाडा भरीए यत्ता ,
 चाँदीका पिरका र थाल सुनका राखे कचौरा उता ।।
 ल्याईए सब देवता मुनिहरू लागेर लश्कर बसे ,
 छोरा आठ र तीन बाबुहरूले ओसारन कम्मर कसे ।
 सीताजी पनि फुर्तिले कुदि-कुदी लाग्नुभयो पस्कन ,
 ऊर्मिला श्रुतकीर्ति माण्डवि पनी थाले सबै पस्कन ।।
 थाले थप्न उता बुहारिहरू ती सोन्हैवटी फूर्तिला ,
 कज्जाक्षी, कमला, कलापति, चला, कज्जानना चञ्चला ।
 चम्पीका सुमती र मालति कुमुद्वन्ती अनी कालिका ,
 कज्जांग्री चपला र चन्द्रवदना चन्द्रानना नामका ।।
 हजारौं ति सखीहरू चटनि ली थप्तै दगुर्थे उता ,
 दासीहरू घडा लिएर सुनका शर्बत् वसार्थे यत्ता ।
 लाखौं मानिसको भतेर छ ठुलो, खाने मुनी देवता ,
 बाँड्ने राम-सिता तिनै जगतका दाता र माता-पिता ।।

दर्बारमा ऋषिका अधिल्लिर रही नौला अनौद्य मिद्य ,
 स्वादीला नुनिला पिरा र अभिला तीता र जातू-जातका ।।
 साम्ने ल्याइ गुरो ! लिनोस यति भनी श्रीरामजी प्रार्थना ,
 गर्दै नम्र हुँदै थपीकन उता लाग्नुभयो ख्वाउन, ।।
 हजार वर्ष भरी नखाई रहँदा भोका परेका बरा ,
 नौलो मनपरि पैलि खान मिलदा आनन्द पाए पुरा ।।
 खाए दुक्क परी हतार नगरी तन् मन टनाटन् भरे ,
 फेरि वर्ष हजार गरौं व्रत भने आँट्लान् कि जस्ता परे ।।
 पूरा भोजन भैसकेपछि उठे क्वै दासि-द्वारा चुटे ,
 द्यौता, सिद्ध, महर्षि, मानिस, मुनि एकत्र सारा जुटे ,
 आफै रामजीले अपूर्व रसको ताम्बूल दीबक्सियो ,
 इच्छा माफिक दक्षिणा दिनुभयो सत्कार पूरा भयो ।।
 साथमा मानिस देवता मुनि बसे श्रीरामदरबारमा ,
 इन्द्राणी-पति जानकी-पति दुवै बस्नु भयो माझमा ।
 सीताजी बहिनी बुहारी सँग ली भित्री तरफ बस्नुभो ,
 दुर्वासा स्तुति गर्न राम-विभुको गद्गद् हुँदै लाग्नुभो ।।

✽

अये सीतानाथ ! त्रिभुवन विधाता ! रघुपते ,
 अये सर्वज्ञाता ! सुमति गति दाता ! नरपते ।
 तपाईं हो नारायण जगतका कारण पिता ,
 प्रभुकै यो साक्षात् सकल जग हो खेल रमिता ।।
 कुवाटामा जाला जगत डुबिजाला भनि विभो ,
 सुवाटामा लाने गति मति दिने वेद दिनुभो ।

सहारा वेदैको गरि सब अरू शास्त्र बनिए ,
 यिनैका सेवाले जगत उजियाला पनि भए ।।
 छुचाका ढाँचाले जब-जब जगत् यो थिचिन गो ,
 अनेकाँ योनीमा तब-तब हरे ! जन्म लिनु भो ।
 अघी यौटा शंखासुर खल उठी बेद-जलमा ,
 डुबायो त्यै बेला हजुर हुनुभो मत्स्य-कुलमा ।।
 पछी फेरी द्यौता असुरहरूले सागर मथे ,
 मधानी थ्यो मन्द्राचल डुबिगयो दिक्क सब थे ,
 बिचारा ती सारा सुर असुर सान्हे बिच परी ।
 मदत् माग्थे हर्दम् शरण हजुरैका परिपरी ।।
 हजुरले त्यो बेला जनम कछुवाको लिनुभयो ,
 मधानीको आधार बनिकन त थामीलिनु भयो ।
 मधानी थाम्नाले मन सफल भो देव-गणको ,
 वहाँ भो उत्पत्ति कति किसिमका रत्नहरूको ।।

।। चौध रत्न ।।

मणी, लक्ष्मी, ऐरावत, अमृत, घोड़ा, अप्सरा
 अलक्ष्मी धन्वन्तरि विष शशी धेनु मदिरा
 यही पारीजात प्रियतम यही कल्पतरु भो ,
 यिनै चौधैवोटा जलनिधिजिले रत्न दिनु भो ।।
 हजुरकै हो साँचै यदि भनूँ त ऐश्वर्य सब यो ,
 दयाले त्यै बेला सुर असुरमा बाँडिदिनुभो ।
 उँभो ब्रह्मादेखि तल भुसुनु वा झार तकको ,
 अघी नै ज्यू पाल्ने तजबिज गरी राखिदिनुभो ।।

नजरले देख्लैमा, जगत चकनाचूर बनिने ,
हजूरको त्यो सामर्थ्य छ तर यहाँ को छ बुझने ?
म ता त्यो जान्दै छु तर अरु पनी जानुन भनी ,
छिचोल्याई थापें निठुर निहुँखोजा पनि बनी ।।

पियारी साँताका सँग बसि मजाले पलँगमा ,
रसीला हाँसीला गरि गरि कुरा एक रँगमा ।
रंगेका बेलामा छरपट ऊधुम् जो गरिदिउँ ,
प्रभो ! पाऊँ माफी कसुर विसुरैमा गरिलिउँ ।।

दुर्वासा ऋषिले यसै किसिमका नाना स्तुती गर्नुभो ।
बीदा मागि निजा कुटीतिर सबै चेला लिई पाल्नुभो ,
श्रीसीतापति देवतासित यता बात्मान्न लाग्नुभयो ,
द्यौताहेरु बिदा हुँदा रुख दुवै जिम्मा गरी दीनुभो ।।

भन्नू हुन्छ गुरु बृहस्पति उठ्ने हे राम ! भैँमा छँदा ,
साथै रत्न रहनु मिल्नु पछि उता वैकुण्ठयात्रा हुँदा ।
बिन्ती यो सुनि धन्यवाद दिनुभो पुष्पक् विमान्मा लगी ,
राख्नुभो मणि धेनुकैसँग दुवै अनमोलका रत्न ती ।।

राजा इन्द्र र देवता पनि बिदा भै जानुभो स्वर्गमा ,
पारीजात र कल्पवृक्ष यति भै आए यसै लोकमा ।
पिप्पलको अनि पारिजात स्रखको जो गर्दछन् पूजन ,
चीताए जतिको कुरा मिलि सुखी होला उनीको मन ।

त्रेता द्वापर सत्य तीन युगमा पूजा पूरा गर्दछन्,
 गर्देनन् कलिमा र भक्ति, बिचमा दारिद्र्यमा पर्दछन्,
 कही राम कथा अपार सब यो, शिवजीको मनराममै रह्यो
 गिरिजा पनि यो सुनी कथा, मननै गर्न भनी बसिन् यता ।।

जगन्नाथ सीतापतीको चरित्र,
 सधैं गर्दछन् पाठ जो भै पवित्र ।
 जगत्माता ती नामी धनी मानि बल्लान्,
 पछी फेरि संसारका पारि तर्लान् ।।

मातृ वियोग

हा राम ! राम ! जननीकन के भयो नि !
 आजै सवारि परलोक हुनुभयो नि ।।
 हा दैव ! के कसुर भो र दया न राखी,
 यत्रो प्रहार गरिबक्सनुभो म-माथि ।।
 माता बिना जगत यो अब शून्य भैगो,
 संसारको सकल सार उठेर गैगो ।
 हा धर्मराज ! किन नी यसरी रुवायौ ?
 केले अपार दुख-सागरमा बुझायौ ?
 यस्तो कु वर्ष, महीना, क्षण, वार बेला,
 आएर वज्र शिर-माथि खसालि देला ।
 भन्ने कु भाव मनमा कहिल्यै थिएन,
 आखीरि यो बखत वज्र कसै टरेन ।।

हा धर्मराज ! पृथिवी-तलमा तिमीले,

दीयौन धर्मकन थामिन के इबीले ?

नारी सती सरल सात्विक-‘धर्मशीला’

निश्रे पछी कसरि थामिनु पुण्य-लीला ?

॥ अन्त्यमा कालको याद राखेर गर्नु पर्ने कर्तव्य ॥

ए बाबु छट्पटि र दाह शरीरलाई,

बढ्दो छ, छैन अब शान्ति रती मलाई ।

गीता र भागवत वेदहरू पढाऊ,

भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहाँ म पाऊ ।

“ए बाबू ! लौन तुलसी-मठ लिप्न लाऊ,

सरस्यौं छरी कुश र वस्त्र सफा बिछाऊ ।

श्रीविष्णु-लक्ष्मि-प्रतिमा उहिं राख्न लाऊ”

भन्ने ती वाणी अब सुन्न कहाँ म पाउँ ।।

‘ए बाबु ! गंगा जलले विधिले नुहाऊ,

रुद्राक्ष, गोपि-हरि, चन्दन भस्म लाऊ ।।

पूजा गरौं प्रभुजिको चरणोद ख्वाऊ”

भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहाँ म पाउँ ।

“हा कृष्ण ! राम ! यम ! हे शिव ! सूर्य ! शेष !

नारायण, प्रभु, रमे गिरिजे, गणेश ।

हृदम् यी धन्य जगदीश्वर नाम गाऊँ ।”

भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहाँ म पाउँ ।।

यत्ती रहेछ अब बाँचु, पुगोछ आयु,
 खोज्दैछ निस्कन हरे, शिव, प्राण-वायु ।
 आखीर दानहरूका सरदाम् गराऊ,
 भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहाँ म पाऊँ ॥

॥ अष्टमहादान ॥

‘कार्पास, गौ, तिल, फलाम र सप्तधान्य
 जग्गा, सुवर्ण, नुन यी यति अष्ट दान ॥
 गर्ने यही बखत हो विधिले गराए’
 भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहाँ म पाऊँ ॥

॥ फलाम र सप्तधान्यका सामग्री ॥

छाता, छडी, खुकुरी, मुस्लि, कुठर, काँस,
 जौ, धान, कागुन, गहुँ, मूँग, फेरि मास ।
 यी चीज ठिक्क गर, पानि छिटै समाऊँ,
 भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहाँ म पाऊँ ॥

॥ पञ्च धेनु ॥

पापान्तु-धेनु ऋणधेनु र शुद्धिधेनु
 उत्क्रान्ति वैतरणि, यी यति पञ्चधेनु ।
 राम्रो विधानसित दान छिटै गराऊ
 भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहाँ म पाऊँ ॥

॥ दश दान सामग्री ॥

‘ए बाबु ! धेनु, पृथ्वी, तिल, सून, घीऊ,
 चाँदी र धान, कपडा, गुड़, नून लेउ ।

यै स्थानमा यि दश दान पनी गराऊ ।

भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहाँ म पाऊँ ।।

।। दाहमा चाहिने सामग्री ।।

“श्रीखण्ड पिप्पल, शमी, तुलसी, पलाश,

कर्पूर, वस्त्र, तिल, चामल, दर्भ, काँश ।

घीऊ समेत संग ली अब घाट जाऊँ !

भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहाँ म पाऊँ ?

।। घाटमा कर्तव्य ।।

“ए बाबु ! आइपुगियो मणिकर्णिकामा ।

झट्टै नुहाऊँ अब फेरि यसै थलामा ।।

गङ्गौटि चन्दन शरीरभरी लगाऊ”

भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहा म पाऊ ?

‘ए बाबु ! विष्णुपद नेर मलाइ सार ।

गङ्गा र तीर्थ तुलसी-दल ठिक्क पार ।।

गौ को दही दूध सुवर्ण तयार गराऊ ।’

भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहाँ म पाऊँ ।।

।। अन्तिम आशीष ।।

“कर्तव्य गर्नु मनबाट नभै उदास ।

विस्मात् नमान्नु नघटोस् मतिको प्रकाश ।

विद्या र भक्ति तपले लमियोस आयु”

भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहाँ म पाऊँ ।।

“लागे उचालिन उँभोतिर हाय प्राण !

बीदा दिइन पृथिविले शिवलोक जान ।।

हे बाबु हो ! बस, म जान्छु बिदा म पाऊँ ।”

भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहाँ म पाऊँ ?

।। अन्त्यमा हरि-नाम लिनु ।।

हा राम ! हा शिव ! हरे गिरिजे ! रमेश !

हा कालभैरव ! गिरीश ! विधे ! गणेश ।

पाऊँ क्षमा चरण-नेर पिछा म पाऊँ ?

भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहाँ म पाऊँ ?

बाणी र सास अनि होश तिने पदार्थ ।

अल्पे अधी पछि नभै सब एकसाथ ।

योगी सरी यसरि देह तजेर आमा !

पाल्नुभयो कुन दिशातिर कुन् थलामा ?

।। कालको निर्दयता र भयंकरता ।।

हे काल ! पत्थर सरी कपटी कठोर ।

तिम्रो रहेछ मन निर्दय चैन-चोर ।

तिम्रै फराक भुँडिमा यि थरी-थरीका ।

प्राणीहरू परिसके जगतै भरीका ।।

हे काल ! लौन नि मलाई पनि लिएर जाऊ ।

आमा संगै रहन देउ ! दया जनाऊ ।।

तिम्रो अहार थपिनेछ भलै हुनेछ ।

मेरो पनि विरहको दुःख मेटिनेछ ।।

हा राम ! जन्म किन मानिसको भएछ,

यो ता कठोर दुःख-सागर पो रहेछ ।

प्राणान्त सङ्कट परे पनि बाँच्नुपर्ने,

बाचाँ भनी कति गरे पनि मर्नुपर्ने ?

हे काल ! तन्हु तिमी हौ जननी बिनाका,

जान्दौन दुःख तिमी मातृ-वियोग हुँदाका ।

गथ्यौ म-माथि नभए किन यो प्रहार !

आत्मा परात्म दुःखको नगरी विचार ।।

।। काँधी काट्को फल ।।

बोकेर काँध पिठ काखि र काख-माथि,

जो हामीलाई दिनुभो सुख भाँति-भाँति ।

तेस्को दियौ कु-बदला गरि काँधि-काठ,

ल्यायौ कठोर बनिदै नि मशानघाट ?

।। दाह दागबत्ती ।।

मात्रा कखादि सब अक्षर ती चिन्हाई,

हर्दम् पुराण उपदेश कथा सुनाई ।

जस्ले मनुष्य सरि पारिदिए मलाई,

झोसौं कसोरि म उनै मुख-पद्मलाई ।।

।। कृतज्ञता प्रकाश ।।

जो देह यो हजुरको अघि हामीलाई,

हुर्काउँदा बुढिनगो अति बुःख पाई ।

त्यो देहलाई कुन यो बदला दिंदै छौं,
आगो लगाई किन हाय ! डढाउँदै छौं ?

✽

विद्यार्थी साधु दुखिया कुलदेव विप्र,
आशामुखी अतिथि सज्जन इष्ट मित्र ।
सम्पूर्णका यि उपकारक दानि हात,
पारीदियौं नि अब आज डढाइ खाक ।

✽

॥ आखिरी सँगमा ज्ञान कसैले सकिंदैन ॥
'बैनी भदा, भतिज, भाइ, बुहारि, छोरा,
छोरी, जुवाइँ, कुल, नातिनि नाति मेरा ।'
भन्दै जनम् सब गुमाइ यसै थलामा,
एकलै कता कसरि जानुभयो नि आमा ।

॥ साथमा के जाँदो रहेछ र ? ॥
मेरा यि खेत, घर वारि, पशु, भँडार,
चाँदी, सुवर्ण, गहना, कपडा अपार ।
भन्दै सम्हालि, सब छोडि यसै थलामा,
रित्तै कतातिर भयो नि सवारि आमा !

✽

॥ छोरा-छोरीका लागि सर्वनाश ॥
विज्ञान, भक्ति, धन, धर्म, शरीर, चित्त,
जस्का निमित्त सब अर्पनुभो सिनित्त ।

ती हामी आज यहिं छौं अधिकै थलामा,

एक्लैं कहाँ रहनुहुन्छ कसोरि आमा !

॥ चितामा ध्यू तिल होम्दा र चिता पखाल्दा ॥

ल्याएर दूध घिउ दिन्दिन तीन साँझ,

पोस्नुभयो जुन मलाई, उही म आज ।

बल्दो शरीर-बिच झन् घिउ थप्दिदै छु,

पारी खरानि जल पोखि बगाउँदै छु ॥

॥ अञ्जलि दिंदा ॥

‘बाबु ! नजाउ जल तर्फ ! डुबिन्छु भन्दै,

हुन्थ्यो फिराउनु उचालि पियार गर्दै ।

उस्को म आज बदला कुन यो दिंदैछु,

बीदा जलैतिर तिलाञ्जलिले दिंदैछु ॥

॥ सर्वदा सामग्री ॥

हा राम ! राम ! कुन यो दिन आज आयो,

माताजिको चिन्ह पनी अब ता हरायो ।

पाऊँ म दर्शन कहाँ अब फेरि माता,

बायाँ पन्यो किन यसोरि ममा ! बिधाता !

॥ अब जगतमा माता छैनन् ॥

आँखा घुमाउँछु वरीपरि फर्कि फर्कि,

‘देखू कतै कि जननी !’ भनी पखि पखि !

पछिन् उती नजर, ती सब छन् बिराना,

पाउन्न किन्तु कहिं देख्न नि आफ्नी आमा ॥

॥ काशीवाशको फल ॥

अर्को जन्म यहि हुँदो यदि भैदिए ता,
देख्ने थियौं कि नचिन्हे पनि कोहि दिन् ता,
त्यो बातको पनि हरे ! टुटियो नि आशा,
यी काशिले हरिसकिन् भव-जन्म-पाशा ॥

॥ पूर्ण निराशा ॥

मुक्ति मिलिन् अब परम्पद पुग्नु भैगो,
आशा अरु जनमको पनि छिन्न भैगो,
क्यै रूपले पनि कतै पनि देख्न आमा !
पाइन्न नि हजुरलाई कुनै थलामा ॥

॥ श्मशान-घाटबाट घर फिर्दा ॥

बाबू ! अबेर किन भो अब झट्ट, आऊ
ओबानु पैह कपडा ! यति झट्ट खाऊ !
भन्ने दयालु जननी बनमा तजेर,
जाऊँ म शून्य घरमा कसरी फिरेर ॥

॥ घरको श्रृङ्गारै गयो ॥

विद्यार्थी पण्डित पुरोहित देव विप्र,
नाता सबै तरहका अरु इष्ट मित्र !
यिनको सदा टहल एक हजुरबाट,
हुन्थ्यो हुनेछ अब हाय ! घरै उराठ !

॥ मातृ स्नेह अब कहाँ पाउनु ॥

खायौन बाबु ! किन आज रुचेन अन्न !
देखिन्छ बाबु किन आज मुहार खिन्न,

जान्छौ कता ? घर फिरे, नगरे विलम्ब,
भन्ने मलाइ अब कोहि रहे न अम्ब ।।
।। सच्चा प्रेम ।।

निद्रा न भोक न तृषा न झरी न लेख,
जाडो न गर्मी न दखल न कठोर वेथा ।
झर्को नमानि प्राण-पूर्ण लगाई,
गर्ने भलो अब रहेन कुनै मलाई ।।
।। निःस्वार्थ हितैषिता ।।

“जाडो छ बाबु यति वस्त्र अझै लगाऊ !
नौलो मीठो छ रसिलो अझ यति खाऊ ।
बाहिर नगै नभयता पनि झट्ट आए ।”
भन्ने ति मेरि जननी विधिले टुटाए ।।
।। मातृ स्वभाव ।।

नौलो मीठो सरस चीज नदी मलाई,
रुच्यै नथ्यो नि अझसम्म हजूरलाई ।
बैकुण्ठको अमृतको रस खानलाई
डाक्नु भएन किन अम्ब ! अझै मलाई ।

✽

माता समान हितचिन्तक कोहि छैन,
निःस्वार्थ प्रेम अरुबाट कसै हुँदैन ।
उस्ती ति हाम्रि जननी अब जानुभो नि,
जन्मै भरी अब हरे ! दुहुरा भयौं नि ।।

पाइन्छ रत्न मणि, मोति सुवर्ण, हीरा
 पाइन्छ भूमि रथ, हात्ति, विमान सारा ।
 पाइन्छ इन्द्र-पद, सम्पद, सौख्य, चैन,
 माता सरी तर कतै हित पाइँदैन ।।

*

माता समान अरु तीर्थ कुनै हुँदैनन् ।
 द्यौता पनी जननी-तुल्य बडा हुँदैनन् ।
 माता छँदा घर तपोवन तुल्य हुन्छ,
 माता बिना परम शून्य उराठ हुन्छ ।।

*

कस्तै हुँदोस पृथिवीभरि छानि छानी,
 सेवा गरौस दश इन्द्रिय थामि थामी,
 प्राणै समर्पण गरे पनि हाय ! हाय !
 माता सरी अरु हुँदैन कुनै सहाय ।।

*

पैदा गरी सकल जन्मभरी समाली,
 क्यै दुःख पर्न नदिईकन पालि ताली ।
 हरदम् सुखैसुख दिलाउनमा तयार,
 माता बितेपछि यहाँ अब के छ सार ।।

*

माता पिता पनि छुटे जब जन्म-दाता,
 गर्ला उपाय सुखको अब के विधाता ?

संसार भिन्न अब लुब्ध भएर के छ ?

आजै मलाई विधिबाट बिदा मिलेछ ।।

✽

सृष्टि हुँदा प्रथम वृद्ध बराजुबाट,

जो जो भए जिजु बराजु बज्जु अटूट ।

सारा यसै गरि उड़ेछन हाय ! हाय !

केही चलेन छ नि जोगिनका उपाय ।।

✽

यस्ता यि चार युग 'चौकड़ि-चक्र' आज

अट्ठइसौं घुमिसके उस सृष्टिबाट ।

कोटीन्न-कोटि जति बाबु बराजु सारा,

त्यै कालले गरिसकेछ हरे ! अहारा ।।

✽

हे बन्धु हो ! विनति गर्छु म बार-बार,

माता पिता चरणको गर है सह्यार ।

ज्युँदा छँदा उति सखे ! गरिदैन याद,

होला छुटेपछि पछी पछितो विषाद ।।

✽

प्रथम—३

टाकटुकानुभवी—

जगन्नाथ गुरागाई

।। इति शुभम् भूयात् ।।

॥ पापबाट जोगिने मन्त्र ॥

कृष्ण ! त्वदीय पद-पंकज-पञ्जरान्ते,
अद्यैव मे विशतु मानस-राजहंसः
प्राण-प्रयाण-समये कफ-वात-पित्तैः,
कण्ठवरोधन-विधौ स्मरणं कुतस्ते ॥

॥ सुत्ता भन्ने मन्त्र ॥

जले रक्षतु वाराहः स्थले रक्षतु वामनः ।
अष्टव्यां नारसिंहश्च सर्वतः पातु केशवः ।
जले रक्षतु नन्दीशः स्थले रक्षतु भैरवः ।
अष्टव्यां वीरभद्रश्च सर्वतः पातु शङ्करः ॥
अर्जुनः फाल्गुनो जिष्णुः किरीटी श्वेतवाहनः ।
वीभत्सुर्विजयः कृष्णः सव्यसाची धनञ्जयः ॥

॥ चोर नलाग्ने मन्त्र ॥

तिस्रो भार्याः फलस्य मोहिनी, दाहिनी सतीः ।
तासां स्मरणमात्रेण चौरा गच्छति निष्फलः ॥

॥ सर्पले नडस्ने मन्त्र ॥

नर्मदायै नमः प्रातर्नर्मदायै नमो निशि ।
नमोऽस्तु नर्मदे तुभ्यं त्राहिमां विष सर्पतः ॥

अष्टोत्तरशतः नामावलिः

(यो स्तोत्र सधै पाठ गर्नाले नरकको दुःख भोग्नु पर्दैन)

गोविन्द माधव मुकुन्द हरे मुरारे ।

शम्भो शिवेश शशिशेखर शूलपाणे ।

दामोदराच्युत जनार्दन वासुदेव ।

त्याज्या भटाय इति सन्ततमामनन्ति ध्रु० ॥

गङ्गाधरान्धकरिपो हर नीलकण्ठ ।

बैकुण्ठ कैटभरिपो कमलवज्रपाणे ।

भूतेश खण्डपरशो मृड चण्डिकेश, (त्याज्या०)

विष्णो नृसिंह मधुसूदन चक्रपाणे ।

गौरी गिरीश शङ्कर चन्द्रचुड़ ।

नारायण सुर निर्वहण शार्ङ्गपाणे, (त्याज्या०)

मृत्युञ्जयोग्रविषमेक्षण कामशत्रो ।

श्रीकान्त पीतवसनाम्बुजनील शौरे ।

ईशान कृत्तिवसन त्रिदशैकनाथ, (त्याज्या०)

लक्ष्मीपते मधुरिपो पुरुषोत्तमाद्य ।

श्रीकण्ठ दिग्बसन शान्त पिनाकपाणे ।

आनन्द कन्द धरणीधर षडनाभ (त्याज्या०)

सर्वेश्वर त्रिपुर सूदन देवदेव ।

ब्रह्मण्यदेव गरुडध्वजः शङ्खपाणे ।

अक्षोरगाभरण बालमृगांकमौले, (त्याज्या०)

श्रीराम राघव रामेश्वर रावणारे ।
भुतेश मन्मथरिपो प्रमथाधिनाथ ।

चाणुरमर्दन हृषीकपते मुरारे (त्याज्या०)
शूलिन् गिरीश रजनीश कलावतंस ।

कंशप्रणाशन सनातन केशिनाश ।
भर्ग त्रिनेत्र भवभूतपरे मुरारे, (ज्यात्या०)

गोपीपते यदुपते बसुदेवसूनो ।
कर्पूरगौर वृषभध्वजः भालनेत्र ।

गोवर्द्धनोदरण धर्मधुरीण गोप, (त्याज्या०)
स्थाणो त्रिलोचन पिनाकधर स्मरारे ।

कृष्णानिरुद्ध कमलाकर कल्मषारे ।
विश्वेश्वर त्रिपथगार्द्र जटाकलाप, (त्याज्या०)

अष्टोत्तराधिकशतेन सुचारुनाम्नां ।
सन्दर्भितां ललितरत्न-कदम्बकेन ।

सन्ना मां दृढगुणां द्विज जण्ठगाँ यः,
कुर्यादिमां स्रजमहो । स यमं न पश्येत् ।।

इत्थं द्विजेन्द्र ! निजभृत्यगणान्सदेव,
शशिक्षयेदवनिगान् स हि धर्मराजः

अन्यऽपि ये हरहराङ्कन्धरा धरायाम्,
ते दूरस्थः पुनरहो । परिवर्जनीया ।।

